JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV ROMANISKTIKY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

JAZYKOVÁ ANALÝZA NÁZVŮ BYLIN V ČEŠTINĚ A ŠPANĚLŠTINĚ

Vedoucí práce: Mgr. Miroslava Aurová, Ph.D.

Autor práce: Jaroslava Tanzerová
Studijní obor: Španělský jazyk pro evropský a mezinárodní obchod
Ročník: 4.

2017

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice 7. května 2017

.....

Jaroslava Tanzerová

Poděkování

Chtěla bych poděkovat vedoucí mé bakalářské práce Mgr. Miroslavě Aurové, Ph.D., za její odborné vedení, cenné rady a vstřícnost. Zároveň bych také ráda poděkovala své rodině za podporu.

Anotace

Tématem této bakalářské práce je jazyková analýza názvů bylin v češtině a ve španělštině. Především se zaměřuje na způsob tvorby a motivaci vzniku těchto pojmenování. Tento text představuje čtenáři celou řadu různých lidových pojmenování několika vybraných bylin, v nichž jsou pomocí metafory vyjádřeny jejich rozličné rysy, a která vznikla za použití různých slovotvorných způsobů. Tato práce se skládá ze dvou hlavních částí. V teoretické části je popsán proces tvorby nových pojmenovacích jednotek a především jednotlivé slovotvorné způsoby, kterými oba jazyky disponují. Praktická část je zaměřena na konkrétní lidové názvy bylin. Cílem je tedy vytvořit dostatečný vzorek těchto názvů tak, abychom mohli pozorovat určité tendence a pravděpodobnosti u tvoření nových lidových názvů bylin a především rozdíly v obou jazycích.

Annotation

The subject of this Bachelor's Thesis is a linguistic analysis of the names of herbs in Czech and Spanish. It's focused on the word-forming methods and the motivation of creating these naming units. It provides the reader with a presentation of many common names of several herbs, in which are express various features, using a metaphor. These were also created by using various word-forming methods. This thesis is composed of two main parts. In the theoretical part there is described the process of formation of new naming units and each of the word-forming methods, which both of the languages have. The second and analytical part is focused on the analysis of concrete common names of herbs. The goal of the study is to create a sufficient sample of these names, in order to observe certain tendencies and probabilities in the formation of new names of the herbs and also differences in these processes in both of these languages.

Obsah

ÚVOD ... **8**

I TEORETICKÁ ČÁST ... **10**

1 Tvorba nových pojmenování ... **10**

2 Onomaziologie ... **12**

2.1 Onomaziologické kategorie ... 12
2.1.1 Pojmové onomaziologické kategorie ... 12
2.1.2 Relační onomaziologické kategorie ... 13

3 Slovotvorná teorie podle Pavola Štekauera ... **15**

3.1 Onomaziologické typy ... 16

4 Slovotvorba ... **17**

4.1 Derivace ... 17
4.1.1 Prefixace ... 19
4.1.2 Sufixace ... 21

4.2 Kompozice ... 24
4.2.1 Druhy kompozit ... 25
4.2.1.1 Kompozita ortografická ... 25
4.2.1.1.1 Nominální kompozita ... 25
4.2.1.1.2 Ostatní druhy kompozit ... 27
4.2.1.2 Kompozita syntagmatická ... 27
4.2.2 Kompozita vlastní a nevlastní ... 30

4.3 Rekompozice ... 31

4.5 Abreviace ... 33

5 Přejímání slov z cizích jazyků a jiných útvarů národního jazyka ... **34**

6 Sémantické tvoření slov ... **37**

6.1 Metafora a metonymie ... 37
6.1.1 Metafora ... 37
6.1.2 Metonymie ... 39
6.1.3 Apelativizace proprií ... 39

6.2 Rozšiřování a zužování významu ... 40

6.3 Abstraktizace a konkretizace ... 40

II PRAKTICKÁ ČÁST ... **41**

7 Metodologie ... **41**

8 Jazyková analýza názvů bylin ... **43**

8.1 Adormidera - mák setý (Papaver somniferum) 43
8.2 Angélica - andělika lékařská (Archangelica officinalis) 46
8.3 Cola de caballo - přeslička rolní (Equisetum arvense) 49
8.4 Diente de león - pampeliška lékařská (Taraxacum officinale) 53
8.5 Margarita común - sedmikráska chudobka (Bellis perennis) 58
8.6 Valeriana - kozlík lékařský (Valeriana officinalis) 62
9 Zhodnocení praktické části 67
9.1 Slovotvorba 67
9.2 Smyslová metafora 68
9.3 Motivovanost 70
9.4 Onomaziologie 70
ZÁVĚR 71
RESUMEN 73
Seznam použitých zdrojů 75
Seznam tabulek 78
Seznam grafů 78

ÚVOD

Předmětem této bakalářské práce je jazyková analýza názvů bylin v češtině a ve španělštině. Jako taková se zaměřuje především na motivaci a způsob tvorby konkrétních lidových pojmenování, která jsou, ostatně jako většina slov, určitým odrazem lidského myšlení, tedy toho, jak věci kolem sebe vnímáme a následně v mysli zpracováváme. Díky tomu vznikají nové názvy, jejichž forma není nahodilá, nýbrž je výsledkem přirozeného aktu pojmenování dané skutečnosti.

Pro tuto analýzu považuji zvolené zaměření na názvy bylin jako ideální vzhledem k tomu, že spojitost mezi konkrétním označením a motivací, která vedla k jeho vzniku je u nich mnohdy poměrně snadno rozpoznatelná. Zároveň je zajímavá komparativní analýza odlišných názvů jediné byliny ve dvou různých jazycích, vzhledem k tomu, že někdy je výrazný rys, který se odráží v pojmenování shodný a vede k tvorbě ekvivalentních pojmenování, přičemž je ale výsledkem dvou na sobě nezávislých pojmenovacích aktů. Jindy se však rysy, které považují tato dvě jazyková společenství za dominantní, mohou lišit.

Již vytvořené názvy bylin rostoucích všude kolem nás však mnohdy v minulosti nebyly a možná stále ještě nejsou pevně zakotveny v povědomí všech lidí, proto také vznikla řada nových lidových pojmenování jediné rostliny, jejichž motivace se často liší. Následkem toho výsledné názvy jediné reality reflektují její různé rysy.

Tato spíše významově zaměřená stránka názvů bylin jde ruku v ruce se stránkou formální, tedy tím, jak jsou konkrétní významy a vztahy mezi nimi vyjádřeny pomocí jazykových znaků. Také proto se podstatná část této práce zaměřuje na jednotlivé slovotvorné způsoby. Prvním z nich je tzv. derivace neboli odvozovaní, jež spočívá ve vytváření nových slov, kdy k již existujícímu slovu připojujeme derivační afix. Dalším slovotvorným způsobem je tzv. kompozice neboli skládání, která spočívá ve spojení dvou jinak samostatných lexikálních jednotek. Za zvláštní typ kompozice můžeme považovat i tzv. rekompozici. Tímto způsobem jsou spojeny dva slovní základy latinsko-řeckého původu, jež se samostatně v jazyce neobjevují. Pro úplnost této části se jedna z kapitol bude věnovat také tzv. abreviaci, kdy jsou slova a slovní spojení zkracována.

Vzhledem k předmětu této práce je poměrně důležitá také kapitola zabývající se slovy přejatými z cizích jazyků a jiných útvarů národního jazyka. Většina bylin má totiž ve španělštině alespoň jedno lidové pojmenování, které je výpůjčkou z latiny.

Následující kapitola se zaměřuje na sémantické způsoby tvoření nových pojmenování, kterými jsou především metafora a metonymie. Ty jsou pro jazykovou analýzu názvů bylin neméně důležité vzhledem k tomu, že konkrétní rys, který se zrcadlí ve výsledném názvu je většinou vyjádřen pomocí smyslové metafory.

V praktické části této bakalářské práce jsem se snažila shromáždit dostatečné množství španělských a českých lidových názvů několika konkrétních bylin, které by mohly tvořit vypovídající vzorek o tom, jak vlastně názvy bylin vznikají, a které konkrétní rysy jsou u nich nejčastěji pomocí metafory jazykově vyjádřeny v lidových pojmenováních.

I TEORETICKÁ ČÁST

1 Tvorba nových pojmenování

Samotná lidská potřeba dorozumět se mezi sebou a neustálý rozvoj našeho poznání nás vedou k vytváření názvů pro osoby, jevy a vztahy mimojazykové reality, které nás obklopují a jejichž "obrazy" máme v mysli. Podle Rusínové[1] existuje celá řada způsobů jakými produkujeme odrazy prvků reality neboli také tzv. lexikální jednotky a tím obohacujeme slovní zásobu pomocí abstrakce na základě naší předešlé zkušenosti. Mezi způsoby tvorby nových pojmenování patří tvorba slov nových, přenášení významů u existujících lexikálních jednotek a přejímání slov z cizích jazyků, případně z jiných útvarů národního jazyka.

K vytváření nových pojmenování nás vede nutnost pojmenovat buď něco úplně nového, nebo něco staršího, již pojmenovaného, anebo spojení více starých názvů.[2] Důvodů náhrady existujícího pojmenování může být hned několik. Může se jednat buď o reinterpretaci, tzn. nové nebo jiné vysvětlení určitého jevu, nebo o snahu vyvarovat se použití pojmu, který je citově zabarvený, ať už lichotivě či hanlivě, anebo potřeba nového označení určité skutečnosti, jejíž dosavadní pojmenování se četností použití stalo otřelým.

Tato potřeba nás vede k určité analýze daného jevu, kdy jej klasifikujeme do příslušné sémantické třídy, která se pojí s jedním ze základních slovních druhů (pozn. neplatí stoprocentně). Těmto třídám odpovídají báze a příznak, případně i sekundární příznak, které jsou obsaženy v každém pojmenovávaném jevu. Ty jsou dále vzájemně kombinovány v tzv. onomaziologických kategoriích relačních (viz 2.1.2).[3]

Jak uvádí Rusínová[4] pojmu může odpovídat jak jedno slovo, tak i sousloví či věta. Avšak bez ohledu na to, zda je tvořen jedním nebo více slovy, má pojem vždy strukturu dvoučlennou, a sice zahrnuje onomaziologickou bázi a onomaziologický

[1] RUSÍNOVÁ, Zdenka. *Tvoření slov v současné češtině*, Brno: Rektorát UJEP Brno, A. Nováková 1 - vlastním nákladem, 1978, s. 2
[2] ČERMÁK, František. Morfématika a slovotvorba češtiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 38
[3] DUBSKÝ, Josef. *Základy španělské lexikologie (pro překladatele a tlumočníky)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1977, s. 212
[4] RUSÍNOVÁ, *op. cit.,* s. 2

příznak. Pojmová báze je třída daného jevu a pojmový příznak je znak, pomocí kterého jev odlišujeme od ostatních jevů jeho třídy.

Při procesu tvoření nových slov můžeme hovořit o tzv. vztahu fundace, který odráží materiální vztah mezi slovem základovým (fundujícím) a slovem, které na jeho základě vzniklo (fundovaným). Slovo fundované je podmíněno slovem fundujícím, které zároveň spojuje všechna slova, která od něj byla synchronně odvozena. S tím také souvisí pojem motivovanosti.[5] Motivované je takové slovo, u kterého můžeme poměrně snadno určit z jakého slovního základu vzniklo, tzn. významově a formálně s ním koreluje. Oproti tomu rozlišujeme i tzv. nemotivovaná slova, jejichž motivace je dnes už neprůhledná. Slovní forma je vzhledem k obsahu lidského vědomí, které pojmenovává, nahodilá. O mimojazykové motivovanosti můžeme do jisté míry hovořit pouze u slov zvukomalebných, která ovšem nejsou přesným odrazem reálného zvuku, o čemž svědčí i jejich rozdílné ztvárnění v různých jazycích. Přesto u mnoha slov můžeme říci, že jsou motivována jinými lexikálními jednotkami. Jedná se o motivovanost slovotvornou (u slov derivovaných a kompozit) nebo sémantickou (pokud dojde k přenesení významu). Předmětem zájmu slovotvorby ze synchronního hlediska jsou pouze taková pojmenování, jejichž motivace je stále průhledná.

Pojmenováními se zabývá onomaziologie, jejíž představení bude předmětem další kapitoly. Nicméně z hlediska slovotvorby nová slova v jazyce vznikají pomocí morfologických procesů, kdy určitým způsobem zasáhneme do tvaru lexikální jednotky již existující a vytvoříme jednotku novou,[6] která je tou původní motivována. Mezi slovotvorné postupy řadíme derivaci, kompozici, rekompozici a abreviaci, přičemž může dojít i ke kombinaci těchto postupů, kupříkladu slovo složené může zároveň obsahovat i derivační afixy. Z tohoto důvodu je do textu zařazena i kapitola věnovaná morfologickým procesům.

[5] RUSÍNOVÁ, Zdenka. *Tvoření slov v současné češtině*, Brno: Rektorát UJEP Brno, A. Nováková 1 - vlastním nákladem, 1978, s. 3
[6] DUBSKÝ, Josef. *Základy španělské lexikologie (pro překladatele a tlumočníky)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1977, s. 15

2 Onomaziologie

Nový akademický slovník cizích slov uvádí tuto definici onomaziologie:[7]

Onomaziologie je věda zabývající se teorií pojmenovávání jevů, věcí atd. jazykovými znaky (slovy).

Onomaziologie jako taková zkoumá především vztah mezi obsahem lidského vědomí a strukturou jazyka. Postupuje od obsahu daného jevu k formě, tzn. jakými jazykovými znaky je vyjádřen. Samotný akt tvorby nového pojmenování předpokládá, že daný jev je nejprve v naší mysli zpracován a zařazen dle pojmenovacích způsobů, které jsou vlastní danému jazyku. Toto vnitřní uspořádání probíhá v rámci tzv. onomaziologických kategorií.[8]

2.1 Onomaziologické kategorie

2.1.1 Pojmové onomaziologické kategorie

Podle Dokulilovy teorie[9] jsou pojmové kategorie rámcovými typy onomaziologických kategorií. Zakládají se na autosémantických slovních druzích. První z nich je kategorie předmětnosti/substance, která se vyjadřuje substantivem. Další je pak kategorie příznaku, který může mít buď povahu příznaku neměnného v čase/vlastnosti, nebo příznaku měnného v čase/děje. Vlastnost se vyjadřuje adjektivem a děj slovesem. Poslední pojmovou kategorií je tzv. kategorie druhotného příznaku, která může vyjadřovat jednak okolnosti, jednak způsob a míru. Ty jsou vyjádřeny adverbii a v češtině i předložkovými pády.

Podle teorie Františka Čermáká[10] se jedná o základní sémantické kategorie, jimiž jsou především substance, kvalita, děj a okolnost. Tyto kategorie obsahují i řadu podtříd, které každý mluvčí daného jazyka dokáže intuitivně rozlišit. Substance, které jsou v jazyce vyjádřeny substantivy, můžeme takto dále rozdělit na osoby, zvířata, věci konkrétní a abstraktní. Kvality odpovídají adjektivům a mohou vyjadřovat např. vztah

[7] KRAUS, Jiří. *Nový akademický slovník cizích slov A-Ž*. Praha: Academia, 2005, s. 572
[8] DOKULIL, Miloš. *Mluvnice češtiny (1),* Praha: Academia, 1986, s. 212
[9] *Ibid.*, s. 212 - 215
[10] ČERMÁK, František. *Jazyk a jazykověda: Přehled a slovníky*. Praha: Karolinum, 2011. s. 194

relační, tedy vztahující se k "něčemu", posesivní nebo vztah podobnosti k určitému jevu. Děje jazyk popisuje pomocí sloves, která mohou vyjadřovat události, stavy nebo procesy. A konečně sémantická kategorie okolnosti je v jazyce vyjádřena adverbii nebo předložkovými pády a popisuje tedy různé okolnosti jako je např. místo, čas, způsob, míra, důvod a účel. K těmto sémantickým kategoriím Dokulil přiřazuje pojmové onomaziologické kategorie.

Oproti tomu nová slova v rámci tříd slov synsémantických, jako jsou např. zájmena, předložky, spojky nebo číslovky, vznikají jen velmi zřídla. I tak se ale v nových lexikálních jednotkách objevují, a to především u kompozit syntagmatických (viz 4.2.1.2).

Vzhledem k designátu konkrétního slova základového má slovo jisté morfologické rysy a funkce, které může plnit v rámci věty. Na základě toho také přísluší k určité mluvnické kategorii. Přesto ale složitost lidského vyjadřování často vede k tomu, že jeden pojem nebo význam musíme použít v rámci několika slovních druhů, jako je např. pojmenování vlastnosti *bueno → la bondad* nebo činnosti *hablar → la habla.* Substantivum *la habla* má stejný význam jako sloveso *hablar*, ale ve větě plní funkce podstatného jména. Tako skutečnost je vlastně dalším, tentokrát syntaktickým, důvodem tvorby nových slov pomocí derivačních afixů.[11]

2.1.2 Relační onomaziologické kategorie

Jednotlivé pojmové kategorie následně vstupují do vzájemných vztahů a vytvářejí nová pojmenování. Tento vztah mezi slovem fundujícím a fundovaným je vyjádřen tzv. kategoriemi relačními. Dokulil[12] popisuje pět základních způsobů pojmenování/relačních onomaziologických kategorií, a sice kategorie modifikační, transpoziční, mutační, reprodukční a koordinační.

První relační onomaziologickou kategorií je kategorie modifikační, která spočívá v tom, že k obsahu základového slova se přidá nějaký druhotný modifikační příznak. Nedochází ani ke změně pojmové, tedy mluvnické kategorie, ani k zásadní

[11] AGUIRRE, Carmen. *Manual de morfología*. Barcelona: Castaliea, 2013, s. 52
[12] DOKULIL, Miloš. *Mluvnice češtiny (1),* Praha: Academia, 1986, s. 212

změně významu. Modifikační může být například kategorie deminutivní (*bylina → bylinka*) a augmentativní.

Další je pak onomaziologická kategorie transpoziční, kdy je fundující slovo, které je již přiřazeno k určité pojmové kategorii, ovlivněno příznakem pojmové kategorie jiné, kterou také fundované slovo přebírá, tzn. dochází ke změně slovního druhu, přičemž obsah zůstává zachován. Může tedy dojít kupříkladu k tzv. zpředmětnění vlastnosti/děje, např. *hravý → hravost, chválit → chvála, padat → pád*; zvlastnostnění děje, např. *trestán → trestaný*; zdějovění vlastnosti, např. *(být) červený → červenat se*; zvlastnostnění okolnosti, např. *člověk (žijící) na ostrově → ostrovan*; převedení vlastnosti do kategorie způsobu, např. *hezký → hezky.*[13]

Třetí je onomaziologická kategorie mutační. Právě mutace je procesem pojmenování, kdy slovo fundované změní význam oproti významu slova fundujícího.[14] Dochází ke změně třídy, ke které se jev řadí, např. *román → romanopisec*. Přičemž může někdy dojít i ke změně slovního druhu, např. *číst → čtenář*.

Relační onomaziologická kategorie reprodukční odráží způsob tvorby slov, které jakoby napodobují přírodní zvuky, jež slyšíme kolem nás. Jde tedy o způsob tvorby názvosloví onomatopoických citoslovcí a imitativních sloves. např. *bác, mečet*.

Kategorie koordinační má význam především u kompozit a víceslovných pojmenování, protože spojuje významy dvou nebo více rovnocenných původně samostatných základů, např. *černobýl*.

[13] DOKULIL, Miloš. *Mluvnice češtiny (1),* Praha: Academia, 1986, s. 213
[14] ČERMÁK, František. *Jazyk a jazykověda*. Přehled a slovník, Praha: Karolinum 2011, s. 165

3 Slovotvorná teorie podle Pavola Štekauera

Štekauer[15] se ve své práci zabývá produktivními, pravidelnými a předvídatelnými onomaziologickými a slovotvornými typy, jejichž užitím vytváříme nové motivované pojmenovací jednotky, a to využitím slovotvorných základů z bilaterálních pojmenovacích jednotek a afixů uložených v lexikonu.

Ve chvíli, kdy řečové společenství potřebuje pojmenovat mimojazykovou realitu následuje slovotvorný proces, který zahrnuje pět základních stupňů, a sice konceptuální, sémantický, onomaziologický, onomatologický a fonologický.

V rámci prvního, tedy konceptuálního stupně, je daný jev hluboce analyzován tak, aby mohl být přiřazen k tzv. sémantickým kategoriím. Jedná se o logický proces jeho generalizace a abstrakce. Přičemž je vytvořena obsahová struktura těchto kategorií, které se vlastně rovnají pojmovým onomaziologickým kategoriím, jak je nazývá Dokulil (viz výše). Jsou jimi totiž substance, akce, vlastnost a průvodní okolnost. Pomocí salience jsou vybrány ty kategorie, které jsou pro daného mluvčího, respektive pro řečové společenství nejvýraznější, nejdůležitější, nejaktuálnější, atd.

Následuje stupeň sémantický, kdy jsou určeny jednotlivé sémy, které rozlišují významové rysy daného jevu ve vztahu k jevu jinému.

Na onomaziologickém stupni je jedna z konceptuálních kategorií "vybrána" jako onomaziologická báze, jež stanovuje základní parametry daného jevu, jako jsou např. slovní druh, rod, živočišný druh, atd., ke kterým daný jev patří, a druhá jako onomaziologický příznak, jenž slovotvorný základ dále specifikuje. Ten můžeme dále rozdělit na složku určující a určovanou, která vyjadřuje děj. Samotná onomaziologická struktura odráží konceptuálně-sémantické vztahy mezi bází a oběma složkami příznaku a tvoří základ pro akt pojmenování. Na tomto stupni také dochází k výběru onomaziologického typu (viz 3.2.1), který určuje jaký druh onomaziologické struktury bude použit.

[15] ŠTEKAUER, Pavol. "Fundamental Principles of an Onomasiological Theory of English Word-Formation." *Brno Studies in English,* 1999, 48, č. S5, s. 75 - 98

Další je stupeň onomatologický, kdy jsou jednotlivé členy onomaziologické struktury přiřazeny k odpovídajícím slovotvorným základům a afixům, které jazyk nabízí.

Na fonologickém stupni jsou jednotlivé formy (slovotvorné základy a afixy) kombinovány za dodržení morfologických a fonologický pravidel daného jazyka. Dochází tedy už k samotným slovotvorným postupům, jako je např. derivace, kompozice, atd.

3.1 Onomaziologické typy

Štekauer také rozlišuje pět onomaziologických typů,[16] které se liší podle toho, zda je, či není formálně vyjádřena onomaziologická báze, určená složka onomaziologického příznaku a určující složka onomaziologického příznaku.

První možností je, že jsou všechny tyto složky v nově vzniklé pojmenovací jednotce obsaženy a lingvisticky vyjádřeny. Jedná se tedy o onomaziologický typ I, např. *řidič nákladáku, učitel jazyků, housekeeper.*

Onomaziologický typ II značí případ, kdy není formálně vyjádřena určující složka onomaziologického příznaku, např. *lock pin, pisatel, tanečník*.

Pokud se na formální podobě pojmenování neodráží určovaná složka onomaziologického příznaku, která je zpravidla spojována s činností, jedná se o onomaziologický typ III, např. *kloboučník, honeybee, lednička*.

Existuje také řada pojmenovacích jednotek s jednoduchou strukturou, u kterých onomaziologický příznak nemůžeme rozdělit na jeho určovanou a určující složku. Jde o onomaziologický typ IV, např. *zelenooký, nešťastný, blackbird, restart, lionharted*.

A konečně onomaziologický typ V. Jedná se o "slovotvorný" typ, kdy dochází pouze ke změně slovnědruhové kategorie onomaziologické báze, tedy ke konverzi. Např. *a milk → to milk, to love → a love.*

[16] ŠTEKAUER, Pavol. "Fundamental Principles of an Onomasiological Theory of English Word-Formation." *Brno Studies in English,* 1999, 48, č. S5, s. 75 - 98

4 Slovotvorba

4.1 Derivace

Derivace neboli odvozování je nejčastějším způsobem tvorby nových slov ve španělštině i v češtině. Je založena na připojení nesamostatného slovotvorného formantu, a sice přípony nebo předpony, k slovotvornému základu už existujícího pojmenování, např. substantivum *arboleda* vniklo připojením přípony *-eda* k lexémů *árbol.*

Slovotvorným základem je kmen nebo kořen slova. Ty přísluší k jedné ze tří základních mluvnických kategorii, které představují vstupní kategorii derivovaného slova. Jsou jimi substantiva, adjektiva a slovesa. Výstupní kategorií derivátu pak mohou být kromě těchto tří základních slovních druhů i adverbia.[17]

Rozlišujeme dva hlavní druhy derivačních morfémů neboli afixů, které jsou ve slově vydělitelné tím, že mají shodnou formu a význam ve všech lexikálních jednotkách, kde se objevují. Prvním z nich je prefix neboli předpona, která u derivátu stojí před kořenem slova. Tím druhým je pak sufix neboli přípona, která se připojuje až za kořen. U flektivních slovních druhů se na konci slova objevuje i gramatická koncovka, která tvoří různé tvary téhož slova, např. určuje konjugační paradigma sloves nebo deklinační paradigma slov v češtině.[18] V některých případech se také může objevit afix vložený do kořene slova. Ten nazýváme infix, např. *-ít* v *azuquítar*.[19] Morfém, který má ve slově za úkol pouze spojit lexikální základ s derivačním sufixem a nemá žádný lexikální ani gramatický význam nazýváme interfix[20], např. *-i-* v *boquiabierto, -t-* v *cafetal, -urr-* v *canturrear*.

Kromě prefixace a sufixace můžeme mezi derivační procesy zařadit i tzv. zpětné odvozování,[21] kdy se snažíme ze slova derivovaného utvořit zdánlivě slovo základní, např. tímto způsobem vzniklo substantivum *desliz,* a to odtržením koncovky

[17] ŠTICHAUER, Pavel. *Tvoření slov v současné italštině,* Praha: Karolinum, 2007, s. 27
[18] GREPL, M. - KARLÍK, P. - NEKULA, M. - RUSÍNOVÁ, Z.: ed. *Příruční mluvnice češtiny*. Vyd 2., opr. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 181
[19] AGUIRRE, Carmen. *Manual de morfología*. Barcelona: Castaliea, 2013, s. 39
[20] VARELA ORTEGA, Soledad. Morfología léxica: *la formación de palabras.* Madrid: Gredos, 2005, s. 32
[21] ŠMILAUER, Vladimír. *Novočeské tvoření slov.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1971, s. 12

od slovesa *deslizar.* Také sem můžeme zařadit tvoření slov bez přípony[22], kdy se novým slovem stane pouze kořen slova s rodovou koncovkou, např. substantivum *marcha* ze slovesa *marchar, ztráta* ze *ztratit*. Pokud je slovem základovým verbum, koncovka slova z něj vytvořeného se ne vždy musí shodovat se samohláskou v jeho koncovce, např. *ligue* z *ligar*.

Zvláštním typem tvoření slov je tzv. parasyntéza**.**[23] Jedná se o proces, kdy je slovo tvořeno jak předponou, tak příponou zároveň, přičemž jedno nemůže fungovat bez druhého, např. ve slově *aterrizar* je, vzhledem k tomu, že neexistuje ani **terrizar*, ani **aterr*, formantem prefix *a-* společně se sufixem *-izar*, které se připojují k základovému slovu *tierra (terra).* Ve španělské odborné literatuře se v souvislosti s parasyntézou můžeme setkat také s pojmem circunfijo,[24] tedy česky se cirkumfixem, který se skládá ze dvou částí, z prefixu a sufixu.

Jak upozorňuje většina námi konzultovaných autorů, určení jednotlivých částí slova není vždy jednoduché, zejména jedná-li se o slova přejatá z cizích jazyků. Většina španělských slov byla převzata z tzv. lidové latiny a podlehla mnohým hláskovým změnám. Proto je ze synchronního hlediska poměrně složité rozlišit slovotvorný základ a ostatní slovotvorné formanty.

V této souvislosti poznamenejme, že při tvorbě nových slov může docházet a velice často dochází k hláskovým změnám.[25] Ve španělštině se jedná především o změny kmenových hlásek u časování sloves nebo při tvorbě deverbativ, např. *nevar - nieve, morir - muerte*. Může k nim ale také docházet při tvorbě odvozenin z ostatních slovních druhů, např. *viento - ventolera, año - anual, hierro - ferretería.* Dále se jedná i o změny přízvuku, např. *república - republicano.*

[22] VARELA ORTEGA, Soledad. Morfología léxica: *la formación de palabras.* Madrid: Gredos, 2005, s. 32
[23] AGUIRRE, Carmen. *Manual de morfología*. Barcelona: Castaliea 2013, s. 66
[24] *Ibid.*, s. 41
[25] DUBSKÝ, Josef. *Základy španělské lexikologie (pro překladatele a tlumočníky)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1977, s. 22

4.1.1 Prefixace

Proces připojení předpony před slovo základové se nazývá prefixace. Většina předpon ve španělštině vznikla z předložek latinsko-řeckého původu. Může se jednat o předložky, které se přenesly a nadále se používají i ve španělštině, např. prefix latinského původu *sobre-* a předložka *sobre*. Existují také prefixy, které ale svůj předložkový ekvivalent v současném španělském jazyce nemají. Byly tedy přejaty pouze jako předpony, např. prefix latinského původu *infra-* nebo z řečtiny přejatá předpona *anfi-*. Zároveň je celá řada prefixů s původem v latinsko-řeckých adjektivech, např. z řečtiny převzatá předpona *neo-*, nebo v adverbiích, např. z latiny přejatý prefix *cuasi-*.

Jak upozorňuje Varelová Ortegová[26] může skutečnost, že předpony často odpovídají jak svou formou, tak funkcí (některé pouze svou funkcí) předložkám ve španělštině, latině a řečtině, vést k myšlence, že jsou vlastně zvláštním druhem předložek, které se spojují se slovem. Potom by se nejednalo o lexikální derivaci, ale o zvláštní druh kompozice. Avšak tuto teorii můžeme vyvrátit hned z několika důvodů. Prvním z nich je, že existují předpony, které z předložek nepochází, vždy byly a chovaly se pouze jako prefixy, např. *auto-, bi-, hetero-*.[27] Dále mají některé předpony různé alomorfy, z nichž se jeden může s předložkou shodovat, ale jiný už ne, např. předložka *entre* a předpona *entre-/inter-*. Také můžeme tuto teorii popřít díky prefixům, jejichž funkce má charakter spíše adverbiální, protože se pojí s adjektivními základy slov, např. *imposible, anormal.*

Na rozdíl od sufixů, prefixy zpravidla neřadíme k žádné konkrétní mluvnické kategorii a nemohou změnit slovní druh výsledné lexikální jednotky. Slovo derivované pomocí předpony si tedy zachovává stejný slovní druh jako slovo, kterým je motivováno. Není výjimkou, že jednu předponu použijeme v rámci několika mluvnických kategorií, např. *supervalorar, superfácil, superhombre*.[28] Většinou ale

[26] VARELA ORTEGA, Soledad. *Morfología léxica: la formación de palabras*. Madrid: Gredos, 2005, s. 58
[27] *Ibid.*, s. 59
[28] *Ibid.*, s. 58

dochází ke specializaci prefixu pouze na kategorii jedinou, např. negační předpona *in-* se zpravidla pojí s adjektivy, příp. se slovy od adjektiv odvozených.[29]

Prefixy jsou samy nositeli často poměrně transparentního významu, který společně s napojeným lexémem vytváří význam derivovaného slova, např. předpona *mini-* doplňuje význam malé velikosti. Jejich hodnota ve slovotvorbě tedy spočívá především v doplnění významu slovního základu a díky tomu vznikne slovo nové. Prefixací ale také dochází ke změnám syntaktickým, které ovlivňují s jakými dalšími větnými členy se derivát kombinuje.

Z fonetického hlediska jsou prefixy více nezávislé než sufixy.[30] Pokud ve španělštině prefix končí na stejnou hlásku jako začíná zbytek slova, který se k němu připojuje, tyto hlásky nesplynou v jednu, např. u adjektiva *preescolar* vyslovíme odděleně obě *e* a u substantiva *contraataque* obě *a*. Výjimkou je např. verbum *prescribir*, které už v tomto tvaru bylo převzato z latiny.

Pro rozlišení konkrétních prefixů není vždy rozhodující pouze jejich forma, ale i sémantický význam, distribuce a možné alomorfy. Není totiž výjimkou, že jedna forma prefixu odpovídá více významům. Např. existuje předpona *a-* (s alomorfem *an-*), která se pojí s adjektivními slovními základy a má význam negace *(acromático).* Zároveň ale máme i předponu *a-* (s alomorfem *ad-*) pojící se s verbálními základy a značící směr *(atraer).*[31] Jedná se tedy o dva různé prefixy shodující se pouze v jedné ze svých forem.

V jednom slově se výjimečně může objevit i kombinace několika prefixů najednou. Jedná se o jev ve španělštině ne příliš častý a omezený řadou pravidel, např. *exvicepresidente, antiposmodernidad, supersuperbién.* Pokud ke slovu připojujeme najednou dva prefixy mezi nimiž je vztah souřadný, první z nich se píše zvlášť a se slovem se pojí pomocí spojky *y*, např. *pro y antiaborto, pre y posconstitucional.*[32]

[29] VARELA ORTEGA, Soledad. *Morfología léxica: la formación de palabras*. Madrid: Gredos, 2005, s. 58
[30] *Ibid.*, s. 57
[31] *Ibid.*, s. 60
[32] *Ibid.*, s. 65

4.1.2 Sufixace

Sufixací nazýváme slovotvorný proces, kdy se na konec slovního základu připojuje sufix neboli přípona. Jedná se o nejproduktivnější slovotvorný postup ve španělštině. Přičemž základním znakem sufixů je to, že každý z nich přísluší k jedné hlavní mluvnické kategorii, kterou také přebírá i nově vzniklý derivát.

Následkem mluvnické příslušnosti přípon může dojít k tzv. heterogenní derivaci,[33] kdy je sufix připojen k lexému jiného slovního druhu. Ten se následně u derivovaného slova od svého základu liší. Tato situace však nenastane výlučně ve všech případech sufixace. Máme také několik málo sufixů, které respektují mluvnickou kategorii slovotvorného základu. Poté se jedná o tzv. homogenní derivaci.[34] Kupříkladu můžeme uvést sufix *-uzco/-uzca*, který je jedním z alomorfů přípony *-sco/-sca* a pouze jistým způsobem modifikuje adjektivní základ, např. *negruzco*, *blancuzco*. U obou těchto příkladů můžeme vidět, že mluvnická kategorie byla zachována. Řada sufixů tedy pouze pozměňuje rysy dané báze, aniž by měnila slovní druh. Kupříkladu přípona *-ero/-era* dodává znak životnosti, např. *libro → librero, camión → camionero*, nebo pojmenovávat místo, kde je něčeho hodně, např. *hormiga → hormiguero,* nebo vytváří názvy ovocných stromů, např. *melocotón → melocotonero,* anebo nástrojů či kusů nábytku, např. *llave → llavero.* Zároveň pomocí přípony *-ero/-era* tvoříme i adjektiva ze substantiv, kdy už se jedná o heterogenní derivaci, např. *embuste → embustero*.[35]

Sufixy můžeme tedy klasifikovat jednak podle slovního druhu, ke kterému patří, jednak podle mluvnické kategorie lexémů, ke kterým se ve slovotvorném procesu připojují, protože jednotlivé přípony si volí mluvnickou kategorii slovotvorného základu. Kupříkladu již zmíněný sufix *-ero/-era* se vždy pojí pouze se substantivy[36] bez ohledu na to, zda vytváří podstatné nebo přídavné jméno.

Rozhodujícím kritériem však nemusí být vždy pouze mluvnická kategorie. Některé přípony se totiž takříkajíc "specializují" pouze na některou z jejích

[33] VARELA ORTEGA, Soledad. *Morfología léxica: la formación de palabras*. Madrid: Gredos, 2005, s. 41
[34] *Ibid.,* s. 41
[35] REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. Diccionario de la lengua española [online]. Vyd. 23. Madrid, 2014 [cit. 10.4.2017]. Dosttupné z: http://dle.rae.es/?id=Ei7OZq2
[36] AGUIRRE, Carmen. *Manual de morfología*. Barcelona: Castaliea 2013, s. 103

podkategorií.[37] Kupříkladu sufix *-mente*, tvořící adverbia, se stejně jako přípona *-ísimo/-ísima*, tvořící adjektiva, pojí pouze s jakostními neboli kvalifikačními přídavnými jmény.[38] V tomto případě hraje roli kritérium sémantické, kdy se sufixy řídí významem slov. Právě sémantické kritérium je při výběru konkrétní formy slovotvorného základu a formantu značně důležité. To dokazuje i příklad, který popisuje Varelová Ortegová,[39] jež uvádí, že přípona *-ura*, tvořící substantiva ze sloves, se spojuje s alomorfem *rot-* ze slovesa *romper*, pouze pokud rozbitým předmětem je něco materiálního, např. *rotura del ligamento*. Jestliže to materiální není, použijeme alomorf *rupt-*, např. *ruptura de relaciones.*

Jak jsme mohli vidět u přípony *-ero/-era*, jednotlivé sufixy mohou zároveň plnit hned několik funkcí. Dalším příkladem může být přípona *-dor/-dora*, která vytváří názvy přístrojů, např. *calcular → calculadora*, míst, např. *comer → comedor* a původců děje, např. *organizar → organizador.*[40] Následkem toho, že jeden sufix plní několik funkcí, mohou vznikat i dvojznačné deriváty, jako je tomu u slova *joyero*, vytvořeného pomocí *-ero/-era*. To označuje jak osobu, která šperky vyrábí "klenotník", tak místo kde se šperky uchovávají "šperkovnice". Někdy k odlišení významů u dvojznačných derivátů dochází změnou rodu, např. el *cochero* "kočí", *la cochera* "garáž".[41]

Poměrně často máme několik synonymních sufixů, tzn. sufixů různé formy, které mají stejnou funkci, případně sémantický význam. Kupříkladu sufixy *-a (pelear → pelea), -ción/-sión/-zón (producir → producción, recibir → recepción, picar → picazón), -dero/-dera (regar → regadera), -(a)je (almacenar → almacenaje), -e (rozar → roce), -o (respetar → respeto*)[42] a několik dalších tvoří substantiva ze sloves.

Vedle vztahů synonymních existují i homofonní přípony, tedy sufixy stejných forem, ale rozdílných významů. Homofonní je přípona tvořící názvy míst *-ería*, např. *conserje → conserjería*, a přípona, která pojmenovává vlastnosti *-ería*, např. *sensible → sensiblería*. Nemůže se jednat o jeden sufix s více funkcemi, protože v obou případech

[37] VARELA ORTEGA, Soledad. *Morfología léxica: la formación de palabras*. Madrid: Gredos, 2005, s. 42
[38] *Ibid.*, s. 43
[39] *Ibid.*, s. 44
[40] REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. Diccionario de la lengua española [online]. Vyd. 23. Madrid, 2014 [cit. 10. 4. 2017]. Dosttupné z: http://dle.rae.es/?id=E92RHGK
[41] AGUIRRE, Carmen. *Manual de morfología*. Barcelona: Castaliea, 2013, s. 59 - 60
[42] *Ibid.*, s. 87 - 95

se -*ería* pojí s různými slovními základy. V prvním případě se substantivy a v druhém s adjektivy.[43]

Ve španělštině i v češtině poměrně často dochází k připojení sufixů k základům, které už jsou samy deriváty. Následkem toho vznikají slova obsahující hned několik přípon. Jedná o několik samostatných derivačních procesů. Jedno slovo vzniká z druhého, takže nikdy nepřipojujeme dva sufixy naráz, např. *nación → nacional → nacionalizar → nacionalización*.[44]

Zvláštním typem přípon jsou tzv. apreciativní sufixy, které se připojují k nominálním a adjektivním slovním základům a nemají schopnost měnit jejich mluvnickou kategorii. Slouží především k vyjádření pocitů mluvčího, který s jejich pomocí může slovy vyjádřit svůj negativní nebo naopak pozitivní postoj k dané věci. Zároveň jimi vyjadřujeme zda je něco malé nebo naopak velké. To znamená, že význam derivátu je obsažen ve slově základovém, ke kterému apreciativním sufixem pouze přidáváme nějaký druhotný modifikační význam.[45] Můžeme jimi tedy vytvářet zdrobněliny, např. *libro → librito*, slova zveličující, např. *perro → perrazo* nebo slova hanlivá, např. *jefe → jefazo*.

[43] VARELA ORTEGA, Soledad. *Morfología léxica: la formación de palabras*. Madrid: Gredos, 2005, s. 45
[44] *Ibid.*, s. 45
[45] ALVAR EZQUERRA, Manuel. *La formación de palabras en español*, Madrid: Arco Libros, 1999, s. 58

4.2 Kompozice

Skládání neboli kompozice je způsob tvorby pojmenovacích jednotek spojením dvou, výjimečně i více lexémů, ze kterých vznikne slovo nové, vztahující se k jedinému designátu. Kompozita tedy mají jednotný a konstantní vlastní význam, který ale ve většině případů není úplně vzdálen významům komponentů, z nichž vychází. Jednotlivé části složeného slova mají pevné pořadí a jsou od sebe neoddělitelné.

Řídící složkou složeniny je jádro (*núcleo*).[46] Jádro patří k mluvnické kategorii, kterou přebírá i výsledné slovo. Ze sémantického hlediska je jádro nositelem "hlavního" významu slova a často je hyperonymem pro slova z něj vytvořená.

Kompozita můžeme dále dělit podle toho, zda je v nich jádro formálně vyjádřeno nebo není, na endocentrická a exocentrická. Např. jádrem složeného substantiva *altiplanicie*[47] je substantivum *planicie,* se kterým se shoduje nejen příslušností k mluvnické kategorii substantivní, ale i ženským rodem. V tomto případě je jádro explicitně vyjádřeno, a jedná se tedy o endocentrické kompozitum. Naopak slova jako např. *metepatas*[48] jsou exocentrická, protože jejich jádro není přímo vyjádřeno žádným z komponentů. Nejedná se totiž o tlapu ale o netaktního člověka. U slov tohoto typu jde často o metaforu.

Mezi jednotlivými členy slov složených pozorujeme vztahy podobné těm, které jsou mezi členy větnými, tzn. podobné vztahům syntaktickým. Může mezi nimi být vztah souřadnosti, kdy jsou si jednotlivé komponenty rovny, např. *blanquinegro, veintisiete*, nebo vztah podřadnosti, např. adjektivum *ojinegro* vzniklo ze spojení *ojos negros,* kde *negros* je přívlastkem substantiva *ojos*; přídavné jméno *malpensado* je spojením slovesa *pensar* (přísudek) a adverbia *mal* (příslovečného určení způsobu); podstatné jméno *cubrecama* je tvořeno verbem *cubrir* (přísudek) a substantivem *cama* (předmět).

[46] AGUIRRE, Carmen. *Manual de morfología*. Barcelona: Castaliea, 2013, s. 74
[47] VARELA ORTEGA, Soledad. *Morfología léxica: la formación de palabras*. Madrid: Gredos, 2005, s. 77
[48] AGUIRRE, *op. cit.,* s. 75

4.2.1 Druhy kompozit

Ve španělštině existuje hned několik možných způsobů grafického ztvárnění složenin. Podle něj je můžeme rozdělit na kompozita ortografická a syntagmatická. Pro podrobnější klasifikaci jednotlivých druhů kompozit je použita syntéza dvou hlavních zdrojů, knih autorek Aguirrové a Varelové Ortegové, v kombinaci se skripty Dubského.

4.2.1.1 Kompozita ortografická

V případě ortografických neboli lexikálních kompozit se jednotlivé komponenty píší dohromady a z grafického a sémantického hlediska jsou brány jako jediný celek. Tato kompozita mají pouze jeden hlavní přízvuk. Tvoří tedy jediné slovo, např. *dondiego, portamonedas*. Můžeme je dále rozdělit na nominální, adjektivní, verbální a adverbiální kompozita.

Vzhledem k zaměření a rozsahu této práce budou více specifikována jen nominální kompozita. Ostatním se tato práce věnuje pouze okrajově.

4.2.1.1.1 Nominální kompozita

Jedná se o složeniny s nejrozsáhlejším repertoárem možných komponentů. Mohou mít tyto struktury:

- N + N → N např.: *zarzamora, telaraña, noroeste, madreselva, hojalata, casatienda*
- V + N → N např.: *lanzallamas, metepatas, chupacabras, guardapolvo, bajamar*
- V + V → N např.: *duermevela, vaivén, tejemaneje, pillapilla, malestar*
- N + A → N např.: *guardiamarina, hierbabuena, pintarroja*
- A + N → N např.: *librecambio, bienvenida, malasangre, vanagloria, aguardiente*

Poměrně častým typem kompozit ve španělštině jsou ta, která jsou tvořena kombinací dvou podstatných jmen (N + N). Mezi nimi se objevují složeniny s jádrem nalevo nebo napravo, kdy druhý komponent je jádru podřízen, např. jádrem slova *drogadicción* je napravo stojící *adicción*, jež je dále specifikováno substantivem *droga (závislost na drogách).* Podobné je to u slova *telaraña*, kdy je jádrem nalevo stojící *tela,* které modifikuje substantivum *araña (látka vytvořená pavoukem).*[49] Také máme mnoho kompozit tohoto typu mezi jejichž komponenty je vztah souřadný, tzn. jsou si navzájem rovny, např. *sudeste, noroeste*. Existuje i řada exocentrických složenin typu N + N, např. *madreselva*. Jedná se totiž o druh rostliny, nikoli o matku či prales.

Dalším typem, který je zejména u románských jazyků velmi produktivní, je spojení slovesa a podstatného jména (V + N). Sloveso má tvar třetí osoby singuláru přítomného času a substantivum tvar množného čísla. Většinou se jedná o sloveso dynamické, tedy vyjadřující určitou akci, kterou "omezuje" substantivum. To je ze syntaktického hlediska jeho přímým předmětem, např. slovo *abrelatas* vzniklo ze spojení *abrir la lata,* kde *la lata* je přímím předmětem slovesa *abrir*.

V případě, že nominální složkou kompozita je nepočitatelné substantivum nebo se jedná o věc jedinečnou, bude složka v singuláru, např. *cortacésped, parasol.* Z těchto slov můžeme vytvářet množné číslo pomocí flektivního morfému plurálu, např. *el parasol → los parasoles*. To nelze u těch, které mají tento morfém i v jednotném čísle. U nich plurál vyjadřujeme pouze pomocí členu např. *el metepatas → los metepatas*.

Existuje hned několik názorů na výskyt jádra u složenin typu V + N. Carmen Aguirrová tvrdí, že se jedná o exocentrická kompozita[50] vzhledem k tomu, že složka substantivní nemůže být chápána jako jádro, protože je v podřízeném vztahu vůči slovesu a složka slovesná jím zase být nemůže, jelikož výsledné kompozitum je podstatné jméno. Oproti tomu Varelová Ortegová je chápe jako kompozita endocentrická.[51] Uvádí, že jádrem je substantivum, které vzniklo spojením slovesa a formálně nevyjádřeného nominálního sufixu.

[49] AGUIRRE, Carmen. *Manual de morfología*. Barcelona: Castaliea, 2013, s. 180
[50] *Ibid.*, s. 183
[51] VARELA ORTEGA, Soledad. *Morfología léxica: la formación de palabras*. Madrid: Gredos, 2005, s. 80

Tento typ se často užívá u podstatných jmen konatelských, z kterých pak vzniknou jména povolání, např. *guadaespaldas, pinchadiscos, guardabosque*. Také jimi mnohdy utváříme posměšná označení a přezdívky[52], např. *aguafiestas, buscapleitos*, názvy přístrojů, např. *lavaplatos, cascanueces, sacacorchos* a názvy zvířat a rostlin, např. *saltamontes*.

Existuje celá řada dalších kombinací, které jsou ale produktivní jen velmi málo, např. V + N + N → N *limpiaparabrisas*, V + Adv. → N *mandamás*, *catalejo*,[53] A + A → N *altibajo*.

4.2.1.1.2 Ostatní druhy kompozit

U ostatních slovních druhů se nejčastěji objevují tyto kombinace: [54]

- A + A → A např.: *agridulce, claroscuro, afroamericano, sordomudo, verdinegro*
- N + A → A např.: *mujeriego, pelirrojo, alicaído, terrateniente, patizambo*
- Adv + A → A např.: *bienhechor, malsano, bienintencionado, bienhechor*
- N + V → V např.: *maniatar, mantener, perniquebrar, manuscribir, fotograbar*
- Adv + V → V např.: *malvivir, bienpensar, bienquerer, catalejo*

4.2.1.2 Kompozita syntagmatická

Syntagmatická kompozita se píší odděleně, tzn. tvoří pouze jednotu sémantickou. Takovéto elementy vyjadřují daný význam pouze pokud se použijí v daném pořadí a formě, např. *coche cama, máquina de escribir, barco pirata, camino de hierro, pavo real.* Kompozita syntagmatická můžeme rozdělit podle jejich komponentů do tří skupin:

[52] VARELA ORTEGA, Soledad. *Morfología léxica: la formación de palabras*. Madrid: Gredos, 2005, s. 80
[53] *Ibid.*, s. 78
[54] *Ibid*., s. 79

- kompozita juxtaponovaná: N + N → N např.: *instituto escuela*
  A + A → A např.: *chino-tibetano,*
- kompozita juxtaponovaná: N + A → N např.: *contestador automático,*
- kompozita tvořená pomocí předložek např.: *traje de baño, máquina de coser.*

Většina kompozit ve španělštině typu N + N je syntagmatická, např. *buque nodriza, año luz, pájaro carpintero, célula madre.* V těchto případech často druhé substantivum vytváří podskupinu v rámci substantiva prvního, které je jádrem kompozita, např. *pantalón campana, pájaro mosca, perro pastor*.[55] Nebo u nich může být vztah souřadný, např. *filósofo poeta, bollería-panadería, café teatro, falda pantalón, marxismo leninismo, ciudad fantasma, problema clave*.[56]

Řada kompozit adjektivních (A + A) se píše se spojovací pomlčka. V tomto případě se, kromě jiných, často jedná o tzv. okazionální kompozita, např. *diccionario checo-español,* nebo také o zeměpisné názvy adjektivní, které jsou vytvořeny ze dvou přídavných jmen a vyjadřují protiklad nebo jiný vztah nejednotnosti,[57] např. *guerra ruso-japonesa*, *comercio hispano-belga*. Naopak ta, která vyjadřují zeměpisnou jednotu se píší dohromady, např. *checoslovaco, centroamericano*. Pomlčka se také používá u kompozit substantivních, např. pokud pojmenováváme vztah mezi lidmi *madre-hijo, médico-paciente*.[58]

Druhým typem je ve španělštině velmi produktivní spojení podstatného a přídavného jména, které má často metaforický význam, např. *piel roja* je hanlivé označení pro americké indiány, *campo santo* je eufemismes slova *cementerio*.[59] U adjektiv označujících barvy je netypicky jádren syntagmatického kompozita přídavné jméno, jež je dále modifikováno substantivem, např. *rojo rubí, azul celeste, amarillo limón, verde manzana*.

[55] VARELA ORTEGA, Soledad. *Morfología léxica: la formación de palabras*. Madrid: Gredos, 2005, s. 81
[56] AGUIRRE, Carmen. *Manual de morfología*. Barcelona: Castaliea, 2013, s. 181
[57] DUBSKÝ, Josef. *Základy španělské lexikologie (pro překladatele a tlumočníky)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1977, s. 55
[58] AGUIRRE, *op. cit.*, s. 181
[59] AGUIRRE, *op. cit.*, s. 210

A konečně, je velmi produktivní způsob tvorby nových kompozit za použití předložkových syntagmat, která plní funkci neshodného přívlastku, tzn. rozvíjejí substantivum stojící na začátku, např. *telón de acero*, *hombre de paja, orden del día, traje de baño, máqina de escribir*.

Mezi kompozita syntagmatická můžeme také zařadit malou skupinu lexikálních jednotek složených z celých vět, které se spojily ve slovo jediné a získaly zcela nový metaforický význam, např. *bienmesabe, hazmereír, sabelotodo, correveidile*.[60]

Problematika psaní slov zvlášť, s pomlčkou nebo dohromady úzce souvisí s tím, jak je daný pojem vnímán. U neologismů, tedy slov mluvčími daného jazyka vnímaných jako nová, se slova píší často zvlášť nebo s čárkou. Postupem času, kdy se dané slovo dostane z periférie, jej začneme více vnímat jako jednotu, až je nakonec píšeme jen jako jedno slovo. Proto také několik lexikálních jednotek, které jsou takříkajíc "na půli cesty", můžeme podle Španělské královské akademie psát vícero způsoby, např. *malhumor / mal humor,*[61] *guardia civil / guardiacivil,*[62] *arcoíris / arco iris,*[63] *Nochebuena / Noche Buena*.[64]

Je zjevné, že proto abychom mohli spojení lexikálních jednotek klasifikovat jako kompozitum, není určující jeho formální podoba. Může se jednat o jedno slovo, slova spojená pomocí pomlčky i o slova oddělená. Především jsou poměrně složitě zařaditelná spojení slov oddělených. Jedno z pravidel říká, že syntaktické kompozitum poznáme podle toho, že mezi jeho jednotlivé členy nemůžeme přidat žádné další slovo. Dále pak nemůže být změněno pořadí jednotlivých komponentů, např. nejde použít **despertador reloj*.[65]

[60] AGUIRRE, Carmen. *Manual de morfología*. Barcelona: Castaliea, 2013, s. 211
[61] REAL ACADEMIA ESPAŇOLA. Diccionario de la lengua española [online]. Vyd. 23. Madrid, 2014 [cit. 10. 4. 2017]. Dosttupné z: http://dle.rae.es/?id=KpO2OpY
[62] *Ibid.*, Dostupné z: http://dle.rae.es/?id=KpO2OpY
[63] *Ibid.*, Dostupné z: http://dle.rae.es/?id=3TE56ZB
[64] *Ibid.*, Dostupné z:http://dle.rae.es/?id=QYE7AV3
[65] AGUIRRE, *op. cit.*, s. 211

4.2.2 Kompozita vlastní a nevlastní

Složeniny můžeme také dělit na vlastní a nevlastní.[66] První z nich se skládají z komponentů, které změnily svou původní formu, a proto se nedají rozčlenit pouhým rozdělením kompozita na samostatná slova, např. *pelirrojo, califlor*. Oproti tomu kompozita nevlastní jsou tvořena komponenty, které žádnou změnou neprošly, a tudíž se dají snadno rozložit zpátky na samostatná slova, např. *camposanto, nomeolvides*.

Při tvorbě ortografických kompozit vlastních dochází k několika hláskovým změnám na konci prvního z komponentů. Může jít o změnu hlásky, např. *vinagre (vino + agrio)*, její náhradu za samohlásku *-i*, např. *pelirrojo (pelo + r*oj*o)* nebo přidání tzv. kompozičního vokálu mezi tvary slov, které se nemění, např. *coliflor (col + flor).* V případě, že první člen složeniny končí na stejnou samohlásku jako začíná člen druhý, spojí se pouze v jednu, např. *claroscuro*.

[66] DUBSKÝ, Josef. *Základy španělské lexikologie (pro překladatele a tlumočníky)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1977. s. 53

4.3 Rekompozice

Dalším způsobem tvoření pojmenování je tzv. rekompozice.[67] Jedná se o zvláštní druh skládání slov, kdy je užito slovních základů latinského nebo řeckého původu, které mají výrazný vlastní sémantický obsah. Tyto komponenty nemohou ve španělštině fungovat samostatně, což vede mnohé jazykovědce k myšlence, že se vlastně jedná o zvláštní způsob derivace. Např. Mervin Lang je vzhledem k umístění ve slově rozděluje na prefijoidy a sufijoidy,[68] kvůli jejich kombinaci sémantického obsahu a nesamostatnosti v jazyce.

Avšak tuto teorii můžeme vyloučit hned z několika důvodů.[69] Zaprvé řada latinsko-řeckých základů se objevuje jak na začátku tak i na konci slova, např. *grafo-/-grafo (telégrafo, grafología), fono-/-fono (fonología, teléfono), filo-/-filo (anglófilo, filología).* Zadruhé často tvoříme nová slova pouze kombinací těchto základů, tzn. nejsou vždy závislé na jiném slově samostatně v jazyce působícím, např. *filosofía, ecólogo, dinosaurio*. Zatřetí objevují se i slova která jsou tvořena pouze pomocí takovéhoto základu a derivačního afixu, např. *grafismo, sotisfacer, informe.*

Přestože existuje celá řada latinsko-řeckých základů, které můžeme použít ve více pozicích, většina z nich má pouze pozici počáteční nebo koncovou. Na začátku rekompozita se uživá např. *astero - hvězda (asteroide), bibl - kniha (biblioteca), anto - květina (antología), cris - zlato (crisantemo).* Na konci se objevuje např. *cidio - vražda (filicidio), fasia - řeč (afasia), zoario - živočich (protozoario).*[70]

Jedná se o slovotvorný způsob, který je velmi produktivní ve všech románských jazycích. Můžeme takto utvářet jak podstatná, tak přídavná jména. V případě substantiv se častěji používají základy řeckého původu, např. *bio - život (biosfera), hidro - voda (hidrofobia)*, ale i latinského původu, např. *filo - láska (filosofía).* Adjektiva tvoříme složením latinsko-řeckého základu a přídavného jména, např. *cola - pěstující (vinícola), mano - bláznivý (melómano), filo - milující (filántropo).*

[67] DUBSKÝ, Josef. *Základy španělské lexikologie (pro překladatele a tlumočníky)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1977. s. 56
[68] AGUIRRE, Carmen. *Manual de morfología*. Barcelona: Castaliea, 2013, s. 199
[69] *Ibid.*, s.199-200
[70] DUBSKÝ, *op. cit.*, s. 57-76

Vždy se jedná o základy latinského původu, s vyjímkou *fago - ten, který jí (necrófago)* a *mano - posedlý (cleptómano).* [71]

U kompozice jsou tedy ve španěltině tři základní možnosti kombinací. Zaprvé jde o spojení slov jinak v jazyce samostaně působících, např. *pelirrojo, agridulce, lanzallamas.* Zadruhé spojení dvou latinsko-řeckých základů, např. *pediatra, filosofía.* Zatřetí může jít o kombinaci slov samostatných s latinsko-řeckými základy, např. *ecosistema, herbívoro*.

[71] AGUIRRE, Carmen. *Manual de morfología*. Barcelona: Castaliea, 2013, s. 200

4.5 Abreviace

Kromě slovotvorných prostředků derivace a kompozice můžeme vytvářet nové lexikální jednotky i řadou dalších procesů, které pouze "upravují" již existující pojmenování. Jedná se především o zkracování slov neboli abreviaci. Zkratky se často používají hlavně v odborném jazyce a u slangových výrazů. Do skupiny slov tvořených zkracováním můžeme zařadit zkrácená slova, zkratková slova a iniciálové zkratky[72]

Zkrácená slova jsou synonymní vůči svému základu a vznikají několika způsoby. Jedním z nich je tzv. apokopa, kdy si ze základové lexikální jednotky ponechají pouze první dvě slabiky, např. *bicicleta → bici, profesor → profe, universidad → uni, televisión → tele, automóvil → auto* nebo výjimečně i první tři slabiky, např. *asistente → asiste.* Dalším způsobem je tzv. afereze, kdy si ponechají pouze dvě poslední slabiky, např. *refresco → fresco, mamá → amá, hermano → mano*, nebo také jen úplně poslední slabiku, např. *autobús → bus.* Ojedinělým případem jsou tzv. synkopovaná slova, u kterých je vynechána část ze středu lexikální jednotky, např. *cantado → cantao, estadounidense → estadinense*.[73]

Jak ve španělštině, tak v češtině tímto způsobem, často i za pomoci hláskových změn, vytváříme další varianty křestních jmen, např. *Daniel → Dani, Enrique → Quique, Felipe → Feli, Gabriela → Gabi, Liliana → Lili, Rafael → Rafa.*

Iniciálové zkratky tvoří první písmena víceslovných pojmenování, která jsou jejich základem. Nejedná se o nová slova, nýbrž pouze o grafické značky pojmenování z nichž vznikly,[74] např. *Unión de Repúblicas Socialistas Soviéticas → URSS, Organización del Tratado del Atlálntico Norte → OTAN, Unión Europea → UE, objeto volador no identificado → Ovni.*

Zkratková slova vnikla spojením některých segmentů z víceslovných pojmenování, *Ministerio de Interior → MININ, Československá dopravní a cestovní kancelář → Čedok, motorista hotel → motel,* nebo z částí jediných slov*, např. página → pág., derecha → dcha., señora → Sra., avenida → Avda.*

[72]HRBÁČEK, Josef. *Zkratky a tvoření slov.* Naše řeč. 1972, roč. 55, čís. 2-3. Dostupné online, s. 124 - 130
[73] DUBSKÝ, Josef. *Základy španělské lexikologie (pro překladatele a tlumočníky)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1977. s. 76 - 77
[74] HRBÁČEK, *op. cit.,* s. 124 - 130

5 Přejímání slov z cizích jazyků a jiných útvarů národního jazyka

Svět je místem, kde žijí lidé mnoha národů, kultur a jazyků, kteří se spolu setkávají a navzájem se ovlivňují. Následkem těchto kontaktů mezi jazykovými společenstvími můžeme říci, že žádná z řečí nemůže existovat, aniž by nějakým způsobem nepřišla do styku s ostatními jazyky.

Prvním z motivů, které nás vedou k převzetí slova z cizího jazyka, je ta skutečnost, že se mnohdy objeví nový pojem nebo koncept, pro který je pomocí prostředků, jimiž konkrétní jazyk disponuje, vytvořen název. Když následně dochází k rozšíření tohoto pojmu, je potřeba jej i v novém prostředí nějakým způsobem pojmenovat/nazvat, a proto dojde k tzv. výpůjčce slova z výchozího jazyka do cílového jazyka. Také mohou být převzaty názvy věcí a jevů typických pouze pro určitou oblast, kde se hovoří jazykem, ze kterého slovo přebíráme. Sem patří například do češtiny převzaté španělské substantivum *reconquista*.[75] V pořadí třetím motivem přejímání slov je jejich funkce v promluvě. Protože barvitost lidského vyjadřování často upotřebí použití synonymních výrazů, můžeme převzít z cizích jazyků slova, která v přejímajícím jazyce fungují jako tzv. stylistická synonyma nebo eufemismy.[76]

Kromě výpůjček z cizích jazyků existují i slova převzatá z dalších útvarů národního jazyka. Těmi jsou nářečí, slang a argot. Co se týče zastoupení všech výpůjček v jazyce, Ezquerra[77] uvádí, že tvoří 41 procent z celkové slovní zásoby španělštiny. Ovšem četnost jejich použití je pouhých 10 procent.

Mezi výpůjčky můžeme kromě jiných zařadit slova mezinárodní neboli internacionalismy, která byla převzata do více jazyků, především do většiny řečí evropských a části těch mimoevropských,[78] např. latinské *evolutio*[79] bylo přeneseno do angličtiny (*evolution*), španělštiny (*evolución*), češtiny (*evoluce*), němčiny (*Evolution*) a do mnoha dalších. Mezinárodního charakteru jsou často odborné termíny, u nichž je

[75] GREPL, Miroslav, KARLÍK, Petr, Marek NEKULA a Zdenka RUSÍNOVÁ, ed. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 100
[76] *Ibid.*, s. 100
[77] ALVAR EZQUERRA, Manuel. *La formación de palabras en español*, Madrid: Arco Libros, 1999, s. 10
[78] GREPL, *op. cit.*, s. 102
[79] DUBSKÝ, Josef. *Základy španělské lexikologie (pro překladatele a tlumočníky)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1977, s. 89

výhodou jejich relativní srozumitelnost pro lidi, kteří nemluví stejnou řečí, ale zabývají se jedním oborem.

Výpůjčky rozdělujeme na ty do jazyka převzaté teprve nedávno a na ty už starší. U nových výpůjček, je pro mluvčího španělštiny poměrně snadné rozpoznat, že jde o slova cizího původu, např. z angličtiny *casting, marketing*. Zároveň se nedávné výpůjčky nestávají produktivními základy pro tvorbu nových slov, za což může i na první pohled nepřirozená slučitelnost těchto lexikálních jednotek se slovotvornými formanty španělštiny. Starší tedy historické výpůjčky jsou ty, které byly převzaty už před jistou dobou a jejich cizí původ není běžnému uživateli jazyka na první pohled zjevný, např. substantivum *cabaña* bylo převzato ještě z předrománských jazyků. Historické výpůjčky jsou plně lexikalizovány a často se stávají základy pro tvorbu slov nových, např. adjektivum *cabañero*.

Během procesu přenesení slov z výchozího do cílového jazyka může dojít k řadě formálních či významových změn. Ty jsou způsobeny snahou přizpůsobit lexikální jednotku tak, aby odpovídala systémům cílového jazyka. Formální jsou změny morfologické a hláskové, např. z angličtiny *football → fútbol, cocktail → cóctel*. U změn významových jde především o zúžení významu slova.[80]

Zároveň je v rámci problematiky přejímání slov důležité poznamenat, že mnoho z nich bylo převzato beze změny, ať už v pravopise či výslovnosti. Nazýváme je lexikálními jednotkami citátovými,[81] např. původem české slovo převzaté do španělštiny přes angličtinu *robot*.[82] Následkem toho také můžeme v lexikonu nalézt cizí jednotky nebo komponenty, které se opakují a nejsou španělštině tak úplně vlastní. Kupříkladu se u mnoha slov objevuje anglická koncovka *-ing (rafting, jogging, modeling).*

Vedle převzetí slova, jež si zachovalo původní formu, která zároveň mohla být do jisté míry upravena, dochází k přejímání slov pomocí tzv. kalků. Kalk je jedním z možných způsobů přejímání cizích pojmenování, kdy původní lexikální jednotka nebo

[80] DUBSKÝ, Josef. *Základy španělské lexikologie (pro překladatele a tlumočníky)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1977, s. 89
[81] GREPL, Miroslav, KARLÍK, Petr, Marek NEKULA a Zdenka RUSÍNOVÁ, ed. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 100
[82] REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. Diccionario de la lengua española [online]. Vyd. 23. Madrid, 2014 [cit. 10. 4. 2017]. Dosttupné z: http://dle.rae.es/?id=WYRlhzm

jen její část je doslovně přeložena pomocí lexikálních jednotek, které v přejímajícím jazyce existují.[83] Kalky rozdělujeme na slovotvorné, frazeologické a sémantické. Slovotvorné kalkování je proces, kdy jsou jednotlivé slovotvorné složky cizího slova nahrazeny svými ekvivalenty v cílovém jazyce. Kalky frazeologické se týkají překladu frazému, kdy je napodobena jeho původní struktura, např. *acusar recibo* z francouzštiny. A konečně se jedná o sémantické kalky, pokud je lexikální jednotce přiřazen nějaký nový další význam podle vzoru cizího jazyka, např. z francouzštiny převzaté označení *derecho* také pro pravicové strany. [84]

[83] DUBSKÝ, Josef. *Základy španělské lexikologie (pro překladatele a tlumočníky)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1977, s. 91
[84] *Ibid.,* s. 91

6 Sémantické tvoření slov

Vedle řady slovotvorných způsobů, kterými jsme se zabývali doposud, existují i možnosti tvorby nových pojmenování, kdy postupem času dojde ke změnám významu u již existujících lexikálních jednotek. Mezi tato sémantická tvoření nových pojmenování řadíme metaforu, metonymii, zužování významu, rozšiřování významu, abstaktizaci, konkretizaci, případně také tvorbu eufemismů a dysfemismů.[85]

6.1 Metafora a metonymie

6.1.1 Metafora

Přenesení pojmenování z jedné skutečnosti na druhou na základě podobnosti mezi nimi se nazývá metafora. Ta je jedním ze základních prostředků lidského vyjadřování. Spočívá v procesu pojmenování určité skutečnosti lexikální jednotkou, která ovšem primárně označuje skutečnost jinou.[86]

V jazyce se často objevují metafory vytvořené pro aktuální situaci. Ty můžeme nalézt především v uměleckých a publicistických textech.[87] Kupříkladu se jedná tzv. básnické metafory, jejichž pomocí se básník snaží danou myšlenku vyjádřit neotřelým a kreativním způsobem. Metafory, které jsou v jazyce pevně zakotveny, nazýváme uzuálními metaforami. Můžeme je rozdělit na metafory lexikální, které tvoří nové pojmenování určité skutečnosti na základě podobnosti a na ty, které vytváří expresivní synonyma tzv. stylistické metafory, např. označení *bola* pro *hlavu*.[88] Z těchto skutečností také vyplývá, že jejich tvorba často vede ke vzniku polysémie.

Dubský[89] uvádí hned několik různých druhů metafor. Prvním z nich jsou tzv. smyslové metafory, jež byly vytvořeny na základě podobnosti tvaru, např. substantivum *nudo* má kromě základního významu *uzel* i metaforicky vytvořený význam *suk ve dřevě*. Dalším příkladem je podstatné jméno *araña*, které můžeme do češtiny přeložit jako *pavouk* a zároveň i jako *lustr*, nebo i víceslovné metaforické pojmenování *patas de*

[85] GREPL, Miroslav, KARLÍK, Petr, Marek NEKULA a Zdenka RUSÍNOVÁ, ed. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 97
[86] *Ibid.,* s. 97
[87] *Ibid.,* s. 97
[88] DUBSKÝ, Josef. *Základy španělské lexikologie (pro překladatele a tlumočníky)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1977, s. 123
[89] *Ibid.,* s. 120

gallo (vrásky v očním koutku). Smyslové metafory mohou vzniknout i podle shodného zbarvení, např. *botón de oro (pryskyřník žlutý),* nebo také dle jejich podobné funkce, např. *ala* je označením *ptačích křídel*, které se přeneslo i na *křídla letadel*.

Druhým typem jsou tzv. rozumové metafory,[90] jež jsou vytvářeny na základě podobnosti vztahů mezi vlastnostmi daných skutečností. Může se jednat o vlastnosti, které jsou vnímány smysly, např. *una voz dulce,* česky *sladký hlas*. Tímto metaforickým slovním spojením připodobňujeme chuť ke zvuku na základě toho, že obě z nich vnímáme podobně kladně. Vedle těchto ryze smyslových existují i metafory zakládající se na vztahu podobnosti jevů, které vnímáme nejen smysly ale i pomocí naší psychiky, např. spojení *sangre fría,* česky *chladnokrevnost,* vzniklo pomocí připodobnění chladu k vlastnosti rozvážného a někdy až bezcitného člověka.

Další jsou tzv. antropomorfické neboli personifikační metafory, které se zakládají na přenášení lidských vlastností na neživé předměty, abstraktní pojmy a přírodní jevy,[91] např. slovní spojení *diente de la sierra,* česky *zub pily,* bylo vytvořeno kvůli podobnosti tvaru. Dalšími příklady, které Dubský[92] také uvádí, jsou *cuello de la botella,* česky *hrdlo lahve,* které vzniklo díky svému umístění, a *el sol se levanta*, česky *slunce vstává/vychází*, kdy je použito sloveso obyčejně se pojící pouze s lidmi, případně zvířaty, ve spojení s vesmírným tělesem, tedy neživým předmětem.

Posledním typem, který uvádí, jsou tzv. citové neboli emocionální metafory.[93] Ty mají vysoce subjektivní emocionální zabarvení, a proto je často používáme v rozčilení nebo jiné citově vyhrocené, případně pouze city do jisté míry ovlivněné, situaci. Může se jednat o nadávky, např. *¡bestia!*, *¡burro!*, nebo o nadsázku, např. *una perra vida* (metafora pro *těžký život*), nebo o lichotky, např. *¡amor mío!.* Přičemž existuje i druhý možný způsob rozdělení citových metafor, kdy rozlišujeme eufemismy a dysfemismy. Eufemismus[94] je jiné označení citově nepříjemné skutečnosti novým mírnějším pojmenováním. Opakem eufemismu je tzv. dysfemismus,[95] který funguje

[90] DUBSKÝ, Josef. *Základy španělské lexikologie (pro překladatele a tlumočníky)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1977, s. 121
[91] KRAUS, Jiří. *Nový akademický slovník cizích slov A-Ž*. Praha: Academia, 2005, s. 617
[92] DUBSKÝ, *op. cit.,* s. 121 - 122
[93] DUBSKÝ, *op. cit.,* s. 122
[94] KRAUS, *op. cit.*, s. 220
[95] KRAUS, *op. cit.,* s. 193

obráceně, tedy vytváří negativně citově zabarvená pojmenování, např. označení *árboles muertos* pro *papír*.

6.1.2 Metonymie

Metonymie je dalším způsobem přenesení pojmenování, který je založen na prostorové, kvalitativní, časové, funkční, případně i jiné spjatosti mezi dvěma skutečnostmi.[96] Stejně jako u metafory je můžeme rozdělit na aktuální a uzuální.

I u nich Dubský[97] uvádí základní typy. Těmi jsou metonymie vytvořené na základě místní souvislosti, např. *vaso* je označením jak nádoby, tak zároveň i jejího obsahu, stejně tak *uiversidad* je pojmenováním nejen budovy, ale i instituce a lidí, kteří k ní patří. Metonymie mohou být vytvořeny také podle příčinné souvislosti, jak je tomu kupříkladu u slova *mármol*, které označuje jak horninu *mramor,* tak i *mramorové sochy*, tedy předměty z něj vyrobené.

Za zvláštní druh metonymie pokládáme tzv. synekdochu, která se tvoří na základě vztahu části a celku. Můžeme tedy celek pojmenovat pouze jeho částí, nebo naopak. Kupříkladu označení pro pomlouvačného člověka *mala lengua*[98] za použití slova, které pojmenovává pouze jeho část.

6.1.3 Apelativizace proprií

Apelativizace proprií je zvláštní druh metafory a metonymie, kdy se jménem obecným stává jméno vlastní. Děje se tak především, když vytváříme expresivní pojmenování nositele nějaké vlastnosti podle všeobecně známé osobnosti, u níž je nebo byla právě tato vlastnost velmi výrazná, např. podle biblické postavy Lazara vniklo označení pro nemocného člověka. Dalším častým případem apelativizace proprií je

[96] GREPL, Miroslav, KARLÍK, Petr, Marek NEKULA a Zdenka RUSÍNOVÁ, ed. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 99
[97] DUBSKÝ, Josef. *Základy španělské lexikologie (pro překladatele a tlumočníky)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1977, s. 124
[98] *Ibid.,* s. 125

pojmenování podle vědců, např. označení fyzikální jednotky *watt* podle skotského fyzika Jamese Watta.[99]

6.2 Rozšiřování a zužování významu

Pokud k základnímu obsahu lexikální jednotky přidáme ještě nějaký další význam, jedná se o proces jeho rozšiřování,[100] např. plurál *padres*, značí *oba rodiče*, ne tedy, jak by se mohlo zdát, pouze *otce*. Stejné je to u *hermano*s (*bratři i sestry*). Dalším příkladem je rozšíření slova *globo*, označení jak *kulovitého tělesa*, tak i *zeměkoule, nafukovacího balónu, oční bulvy* a *bubliny v komiksu*.

K pojmenovacímu způsobu pomocí rozšíření významu můžeme přiřadit také slova původně odborná, která byla převzata do obecného jazyka, např. původně odborné sloveso z námořnické mluvy *fletar* tedy *najmout loď* se rozšířilo i o význam *najmout si koně nebo povoz.* Rovněž mezi ně zahrnujeme vlastní jména, jež se stala také jmény obecnými, např. označení firmy *Gillette* se ve španělštině používá pro *žiletku na holení*.[101]

Opakem rozšiřování významu je jeho zúžení, např. substantivum *coche*, označení pro všechny vozy, se zúžilo pouze na automobil.

6.3 Abstraktizace a konkretizace

Abstaktizace je další sémantický způsob tvorby nového pojmenování, který je založen na přenesení významu konkrétního slova i na abstraktum, např. verbum *frenar*[102] má původní konkrétní význam *brzdit (vůz)* ale i nový abstraktní význam *brzdit (úsilí)*. Konkretizace je pak procesem opačným.

[99] GREPL, Miroslav, KARLÍK, Petr, Marek NEKULA a Zdenka RUSÍNOVÁ, ed. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 99
[100] DUBSKÝ, Josef. *Základy španělské lexikologie (pro překladatele a tlumočníky)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1977, s. 119
[101] *Ibid.*, s. 119
[102] *Ibid.*, s. 125

II PRAKTICKÁ ČÁST

7 Metodologie

Praktická část této práce se zaměřuje na jazykovou analýzu lidových názvů bylin, která vychází z části teoretické. Vzhledem k ohromnému množství všech takovýchto jmen v obou jazycích a k omezenému rozsahu tohoto textu je analyzovaný vzorek omezen na několik konkrétních rostlin, u kterých uvádím jak španělská, tak i česká lidová jména. Snažila jsem se zvolit dostatečný počet jednotek tak, abychom si mohli utvořit ucelený obrázek o způsobu tvorby pojmenování u konkrétní byliny. Cílem tedy není uvést všechny lidové názvy, mimo jiné také proto, že u některých by takový seznam mohl obsahovat na šedesát položek.

Vybrané byliny: adormidera - mák setý *(Papaver somniferum)*
angélica - andělika lékařská *(Archangelica officinalis)*
cola de caballo - přeslička rolní *(Equisetum arvense)*
diente de león - pampeliška lékařská *(Taraxacum officinale)*
margarita común - sedmikráska chudobka *(Bellis perennis)*
valeriana - kozlík lékařský *(Valeriana officinalis)*

Seznam analyzovaných názvů byl vytvořen excerpcí z celé řady knižních a internetových zdrojů, na které odkazuji v průběhu textu a jejichž úplný soupis je umístěn na konci této práce.

Jazyková analýza lidových pojmenování u všech zkoumaných objektů je znázorněna také pomocí tabulky, jež obsahuje všechny synonymní názvy bylin (první sloupec tabulky) a další výsledky vyplývající z mého zkoumání. Celkový rozbor názvů se skládá z několika dílčích částí. V první z nich jde o to určit, zda se jedná o slovo motivované (M) či nemotivované (N), tzn. zda u něj můžeme ze synchronního hlediska určit z jakého slovního základu, již v jazyce existujícího, vzniklo (druhý sloupeček tabulky).

Klíčovým bodem mého zkoumání je především část týkající se tvorby jednotlivých názvů, kdy se snažím určit vliv jejich vzniku, tzn. konkrétní onomaziologický příznak, který je jazykově znázorněn v pojmenování. Tím je zpravidla

konkrétní rys byliny. S tím souvisí sémantické způsoby tvoření slov a zároveň i analýza daného názvu z pohledu onomaziologického. Vzhledem k nejednotnosti typologie jsem se po konzultaci s paní doktorkou Miroslavou Aurovou rozhodla tuto část omezit na určení, pro onomaziologickou analýzu základní, tedy zda je vyjádřena zároveň onomaziologická báze (GL - *global feature*) i onomaziologický příznak (SP - *specific feature*), případně pouze jeden z nich (čtvrtý sloupeček tabulky).

Poměrně obsáhlá část mé práce se tedy zaměřuje na rozklíčování smyslové metafory, jež dala vzniknout konkrétnímu pojmenování. Ta je vždy odrazem nějakého bylině vlastního rysu (třetí sloupeček tabulky). Avšak původ těchto metafor je často nejasný. Mnohdy nemůžeme s jistotou určit, zda byl motivací vzniku daného pojmenování právě zmiňovaný rys. Mnohokrát se může jednat o pouhou hypotézu zakládající se na lidové etymologii, a ne o vědecký fakt. S ohledem k této skutečnosti bylo při zpracování praktické části této práce použito i celé řady neoficiálních zdrojů.

Je zřejmé, že u jednotlivých pojmenování se do pole zájmu dostává jak jejich význam, tak i forma, které spolu úzce souvisí a jsou od sebe neoddělitelné, tzn. jedno nemůže fungovat bez druhého. Pročež jsou jednotlivá lidová pojmenování rozdělena podle slovotvorného způsobu jejich vzniku na deriváty (D), které jsou výsledkem procesu prefixace nebo sufixace, na kompozita (K) ortografická (ort.) a syntagmatická (syn.) a případně na rekompozita (R).

Zásadním bodem je také určení slov v jazyce nepůvodních, tedy výpůjček (V). U těch často nemůžeme ze synchronního hlediska španělštiny ani češtiny rozpoznat motivaci jejich vzniku, na základě jakého sémantické vlivu pojmenování vzniklo a zda je ve jméně formálně vyjádřen onomaziologický základ i/nebo onomaziologický příznak. Lze předpokládat, že ve zdrojovém jazyce byl název rostliny pravděpodobně motivovaný (např. podběl používaný proti kašli - *tussis,* tedy *tussilago,* nebo *valeriana* dle latinského *valere* - být zdráv). Nicméně analyzováním těchto názvů bychom zkoumali stav jiných jazyků, např. latiny, a to není naším cílem.

8 Jazyková analýza názvů bylin

8.1 Adormidera - mák setý (Papaver somniferum)

Substantivum ženského rodu *adormidera* vzniklo ze slovesa *adormir* spojením kmene tohoto slova *adormi* a sufixu *-dera* (jehož další možné alomorfy jsou *-dero* a *-deras*), který se připojuje ke slovesným základům a vytváří podstatná jména.[103] Jedná se tedy o derivát. Tato rostlina získala ve španělštině právě takové jméno díky svým narkotickým, tedy i uspávajícím, účinkům. Podobně je tomu tak i v češtině, kde máme pro mák setý lidové názvy jako např. *mák snodár*ný nebo *rostlina radosti*.

Kromě dvou nejrozšířenějších názvů, *adormidera* a *mák setý* existuje v obou jazycích celá řada dalších lidových názvů. Některé z nich uvádí následující tabulka.

	motivovanost	**smyslová metafora**	**onomaziologie**	**slovotvorba**
názvy ve španělštině:				
adormidera	M	účinky	GL + SP	D (-dera)
adormidera blanca	M	barva květu	GL + SP	K (syn.)
almidera	?	?	?	?
amapola	?	?	?	?
amapola de adorno	M	celkový vzhled	GL + SP	K (syn.)
apio dormidera	M	účinky	GL + SP	K (syn.)
dormidera	M	účinky	GL + SP	D (-dera)
opio	M	metonymie	SP	přenesení významu
planta de opio	M	účinky	GL + SP	K (syn.)
názvy v češtině:				
Afroditiny slzy	M	účinky	SP	K (syn.)
klapačka	M	zvuk suchých makovic	GL + SP	D (-ačka)
mák opiový	M	účinky	GL + SP	K (syn.)
mák snodárný	M	účinky	GL + SP	K (syn.)
rostlina radosti	M	účinky	GL + SP	K (syn.)
mák setý	M	způsob výsadby	GL + SP	K (syn.)

Tabulka č. 1: Papaver somniferum

[103] AGUIRRE, Carmen. *Manual de morfología*. Barcelona: Castaliea, 2013, s. 90

V tabulce je uvedeno celkem patnáct lidových názvů byliny latinsky nazvané *papaver somniferum*, devět španělský a šest českých.

Většina tedy šedesát procent těchto pojmenování byla vytvořena pomocí kompozice. V obou jazycích se ve všech případech jedná o syntagmatická kompozita, španělská jsou tato: *adormidera blanca, amapola de adorno, apio dormidera, planta de opio,* česká jsou pak tato*: mák opiový, mák snodárný, rostlina radosti, mák setý* a *Afroditiny slzy*.

Slova derivovaná tvoří dvacet procent ze všech jejích lidových pojmenování. Jedná se o substantivum *adormidera* a *dormidera*, která obě vznikla pomocí nominálního sufixu *-dera/-dero*, a české označení *klapačka* (přípona *-ačka*).

V případě slova *opio* se nejedná o žádný ze způsobů tvorby slova nového, protože zde došlo k přenesení významu již exitující lexikální jednotky označující tekutinu z nezralých makovic. Jedná se o metonymii, tedy o zúžení významu z části na celek.

Pojmenování *almidera* pravděpodobně vzniklo spojením substantiva alma a nominálního sufixu *-dera*, avšak tuto skutečnost nepotvrzuje žádný z mnou nalezených zdrojů a může mít tedy i původ jiný, proto tento název společně s *amapola* raději zařazuji k názvům, které nebylo možno klasifikovat.

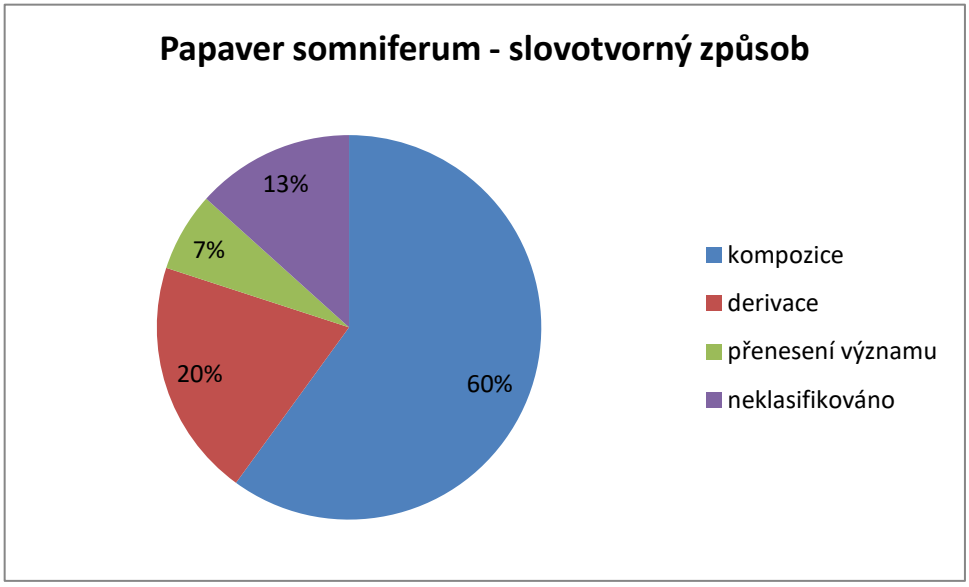

Graf č. 1: Papaver somniferum - Slovotvorný způsob

Bezesporu nejvíce názvů této rostliny bylo motivováno jejími účinky, které má po požití na lidský organizmus. Navozuje totiž pocity štěstí a vyvolává spánek. Tyto účinky jsou následkem jejího vysokého obsahu rostlinných alkaloidů. Zaschlé mléko v makovicích je dokonce zdrojem vysoce návykové tvrdé drogy opia. Vlivem tohoto výrazného rysu (onomaziologického příznaku) vznikla ve španělštině a v češtině tato následující lidová pojmenování: *adormidera, apio dormidera, dormidera, opio, planta de opio, mák opiový, mák snodárný* a *rostlina radosti*.

Mák setý se v léčitelství hojně používal už před několika tisíci lety, a to především kvůli svým zklidňujícím účinkům, ale také pro své údajné účinky afrodiziakální. Proto se také mléku z makovic začalo na počest bohyně lásky Afrodity říkat *Afroditiny slzy*.[104]

Kromě účinků této byliny je rovněž výrazné její bílé zbarvení, díky kterému ji můžeme snadno odlišit od jasně červeného máku vlčího. Proto také vzniklo lidové pojmenování *adormidera blanca,* zakládající se na barvě květu. Označení *amapola de adorno* pravděpodobně vzniklo pro její krásu.

V neposlední řadě se mák vyznačuje specifickým chřastivým zvukem, jenž vzniká třesením plných suchých makovic, od toho také lidové pojmenování *klapačka*.

Název *mák setý* odkazuje na způsob jeho výsadby. Samotné označení mák má původ dosti nejasný. Machek[105] uvádí, že se nejspíš jedná o slovo "praevropské".

[104] Klid a pohoda. *Mák setý* [online]. [cit. 15. 4. 2017]. Dostupné z: http://www.klidapohoda.unas.cz/byliny/Byliny1/Mak.htm
[105] MACHEK, Václav. *Česká a slovenská jména rostlin*. Praha: Nakladatelství československé akademie věd 1954, s. 55

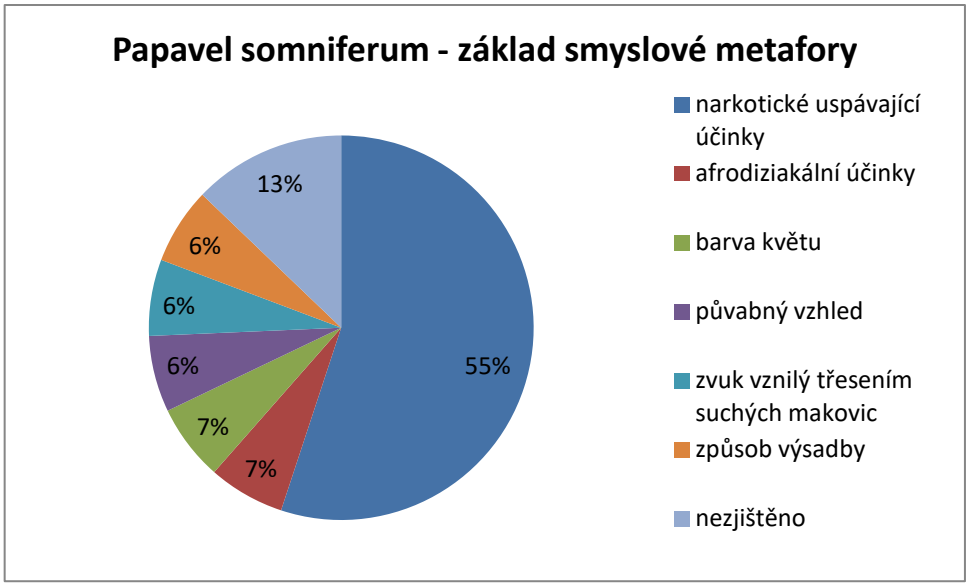

Graf č. 2: Papavel somniferum - základ smyslové metafory

8.2 Angélica - andělika lékařská (Archangelica officinalis)

Anděliku neboli děhel lékařský ve španělštině pojmenováváme lidovým názvem *angélica*, který vznikl z latinského slova *angelĭcus,* jež má svůj původ zase v řečtině a znamená *anděl*.[106] Toto jméno údajně získala bylina podle svých kouzelných léčivých vlastností. Existuje totiž pověst, která říká, že jednomu mnichovi se zjevil anděl a řekl, že andělika dokáže vyléčit mor.[107] I přesto, že mor ve skutečnosti vyléčit nedokáže, má řadu jiných zdraví prospěšných vlastností, např. tiší bolesti břicha a svalů.

Tyto a zároveň i další lidové názvy v obou jazycích shrnuje následující tabulka.

	motivovanost	**smyslová metafora**	**onomaziologie**	**slovotvorba**
názvy ve španělštině:				
ajonjera	M	?	?	D (-era)
angélica	N	---	---	V
chirivía	M	celkový vzhled	SP	D (-ía)
chirivía silvestre	M	místo výskytu	GL + SP	K (syn.)
hierba de los ángeles	M	léčitvé účinky	GL + SP	K (syn.)
hierba del	M	léčivé účinky	GL + SP	K (syn.)

[106] REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. *Diccionario de la lengua española* [online]. Vyd. 23. Madrid, 2014 [cit. 16. 4. 2017]. Dosttupné z: http://dle.rae.es/?id=2dIPlPT
[107] Calflora. *AN-AZ* [online]. [cit. 16. 4. 2017]. Dostupné z: http://www.calflora.net/botanicalnames/pageAN-AZ.html

espíritu santo				
názvy v češtině:				
andělika	N	---	---	V
andělika kulatohlavá	M	tvar části	GL + SP	K (syn.)
andělská bylina	M	léčivé účinky	GL + SP	K (syn.)
děhel	N	---	---	V
janoklika	N	---	---	V
koření svatodušní	M	léčivé účinky	SP	K (syn.)
svatý kořen	M	léčivé účinky	SP	K (syn.)
všedobr	M	celkový vzhled	SP	K (ort.)

Tabulka č. 2: Archangelica officinalis

Zvolený vzorek obsahuje celkem čtrnáct lidových názvů byliny latinsky pojmenované *Archangelica officinalis*, z nichž jich je osm českých a šest španělských.

Celkem sedm těchto názvů (padesát procent) tvoří syntagmatická kompozita. Španělská lidová pojmenování *hierba de los angeles* a *hierba de espíritu santo* vznikla za použití předložkových syntagmat, která plní funkci neshodného přívlastku. Kompozita *chirivía silvestre, andělika kulatohlavá, andělská bylina, koření svatodušní* a *svatý kořen* byla vytvořena pomocí juxtapozice podstatného a přídavného jména.

Ve čtyřech případech (dvacet osm a půl procenta) se jedná o slova převzatá z cizích jazyků. Španělský nejrozšířenější název této rostliny *angélica* vznikl z latinského slova *angelĭcus*, které má svůj původ v řečtině.[108] Podobně i české nejužívanější pojmenování *andělika* bylo vytvořeno ze středověkého názvu *herba angelica*, tedy rostlina andělská.[109] V češtině existují i dvě její pojmenování, které mají svůj původ v němčině, *děhel* a *janoklika*. Děhel pravděpodobně vzniklo z německého *Wil|de Engel|wurz* nebo *Wal|d-Engel|wurz*. K tomu muselo dojít ještě před změnou *g* v

[108] REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. *Diccionario de la lengua española* [online]. Vyd. 23. Madrid, 2014 [cit. 16. 4. 2017]. Dosttupné z: http://dle.rae.es/?id=2dIPlPT

[109] MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. 4. vyd., Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997, s. 36

h a zánikem nosovek ę a ǫ v českém jazyce. Lidové pojmenování *janoklika* je dle vší pravděpodobnosti zkomoleninou německého nářečního označení *Ohneglücke*.[110]

Lidovými pojmenováními *ajonjera, chirivía* a *všedobr* je děhel nazýván na základě určité souvislosti mezi touto bylinou a jinými rostlinami, jež tato slova primárně označují. *Ajonjera* vzniklo pomocí slovotvorného způsobu derivace pomocí sufixu *-era*. *Všedobr* je s největší pravděpodobností ortografické kompozitum, které bylo vytvořeno spojením neurčitého zájmena *vše* a adjektiva *dobré*. *Chirivía* vzniklo pomocí sufixu *-ía.*

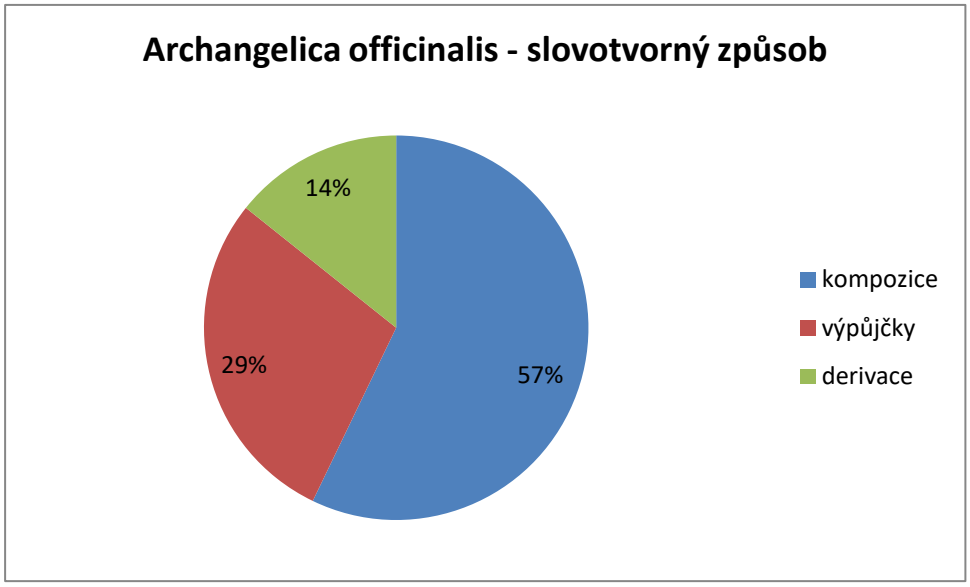

Graf č. 3: Archangelica officinalis - Slovotvorný způsob

Mnoho lidových pojmenování byliny latinsky nazvané *Angelica officinalis* vzniklo díky jejím četným léčivým účinkům na lidský organismus. Dokonce se věřilo, že sám Duch Svatý nebo andělé Boží tuto rostlinu ukázali člověku a sdělili mu její zázračné účinky.[111] Proto také vznikla tato pojmenování: *hierba de los angeles, hierba del espíritu santo, andělská bylina, koření svatodušní* a *svatý kořen*.

Španělské pojmenování *angélica* a české *děhel, janoklika* a *andělika* jsou slova vypůjčená z cizích jazyků. Ke vzniku těchto názvů došlo již v původních jazycích

[110] MACHEK, Václav. *Česká a slovenská jména rostlin.* Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1954, s. 162
[111] MACHEK, *op. cit.*, s. 163

a motivace dané metafory, jež je u zrodu názvů bylin přítomná, není ze synchronního hlediska pokaždé průhledná. Přesto si ale každý mluvčí španělštiny dokáže snadno spojit lidové pojmenování *angélica* se slovem *ángel* vzhledem k tomu, že obě tato substantiva mají stejný slovní základ. Stejné je to i u českého pojmenování *andělika* a *anděl*.

Andělská bylina je typická celou řadou dalších rysů, které stojí za vznikem některých jejích lidových názvů, kupříkladu pojmenování *andělika kulatohlavá* vzniklo bezesporu podle tvaru vrchní části této rostliny a *chirivía silvestre* podle míst, kde obvykle roste.

Zajímavá jsou i lidová pojmenování, jež se zakládají na názvech primárně určených pro jiné rostliny. Těmi jsou *ajonjera, chirivía* a *všedobr*. Tato jména se přenesla i na janokliku díky určité podobnosti.

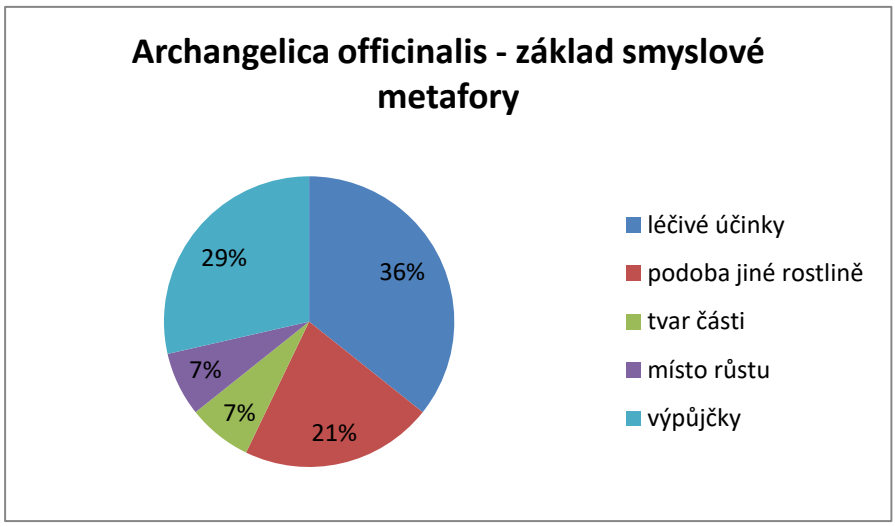

Graf č. 4: Archangelica officinalis - základ smyslové metafory

8.3 Cola de caballo - přeslička rolní (Equisetum arvense)

Španělský název pro přesličku rolní *cola de caballo* je tzv. syntagmatické kompozitum skládající se z podstatného jména rodu ženského *cola* a předložkového syntagmatu plnícího funkci neshodného přívlastku, které je tvořeno předložkou *de* a substantivem označujícím lichokopytníka *caballo*. Toto pojmenování je kalkem z latinského názvu přesličky *Equisetum*, který je spojením slov *equus*, česky *kůň*, a *seta* /

saeta, česky *koňské žíně.*[112] Jedná se tedy o smyslovou metaforu, jež vnikla na základě podobného vzhledu této rostliny a koňského ocasu.

Synonymním názvem ve španělštině je *equiseto*. Jde o výpůjčku z latiny, kdy základem je stejně jako u *cola de caballo* slovo *equisetum*, u kterého v tomto případě došlo pouze k hláskovým změnám.

Kromě těchto dvou nejrozšířenějších označení máme ve španělštině i celou řadu dalších lidových názvů, které spolu s těmi českými obsahuje následující tabulka.

	motivovanost	**smyslová metafora**	**onomaziologie**	**slovotvorba**
názvy ve španělštině:				
cienudillos	M	stonek	SP	K (ort.)
cola de asno	M	celkový vzhled	SP	K (syn.)
cola de caballo	M	celkový vzhled	SP	K (syn.)
cola de raposo	M	celkový vzhled	SP	K (syn.)
equiseto	N	---	---	V
equiseto de los campos	M	místo výskytu	AL + SP	K (syn.) (+ V)
equiseto menor	M	velikost	AL + SP	K (syn.) (+ V)
escobilla	M	celkový vzhled	SP	D (-illa)
názvy v češtině:				
bylina konevní	M	použití	AL + SP	K (syn.)
cídivka	M	použití	AL + SP	D (-vka)
kocical	N	---	---	V
přeslička	M	celkový vzhled	AL + SP	D (-ička)
přeslička polní	M	místo výskytu	AL + SP	K (syn.)
skřípˇ	M	zvuk	AL + SP	D (0)
šmirglová tráva	M	použití	AL + SP	K (syn.)
třaslička	M	pohyb ve větru	AL + SP	D (-ička)

Tabulka č. 3: Equisetum arvense

[112] Etimologias de Chile. *Equiseto* [online]. [cit. 17. 4. 2017]. Dostupné z: http://etimologias.dechile.net/?equiseto

Výše uvedená tabulka obsahuje celkem šestnáct lidových názvů byliny, která se latinsky nazývá *Equisetum arvense.* Osm z nich se používá ve španělštině a osm v češtině.

Podle původu vzniku těchto pojmenování je můžeme rozdělit na kompozita, deriváty a výpůjčky. Největší zastoupení mají v rámci pozorovaného vzorku bezesporu kompozita, jež tvoří padesát šest procent všech názvů. Většina z nich jsou názvy španělské, u nichž jsou kompozita zastoupena dokonce sedmdesáti pěti procenty. Jedná se o tato pojmenování: *cienudillos, cola de asno, cola de caballo, cola de raposo, cola de rata, equiseto de los campos* a *equiseto menor*. Vysoké zastoupení mají kompozita také mezi českými lidovými pojmenováními: *bylina konevní, přeslička polní* a *šmirglová tráva*. Ta tvoří celkem třicet sedm a půl procenta z českých označení této byliny.

Slova derivovaná tvoří celkem třicet jedna procent ze všech názvů, přičemž z těch španělských je pouze slovo *escobilla* produktem slovotvorného odvozování. V češtině jsou to pak čtyři pojmenování; *cídivka, přeslička, třaslička* a *skřípy*, které vzniklo pomocí tzv. zpětného odvozování.

Výpůjčky tvoří dvanáct a půl procenta z celku. V obou jazycích se jedná pouze o jedno pojmenování, o české *kocical*, jež bylo převzato z němčiny, a o španělské *equiseto*, které vzniklo podle původního latinského názvu *equisetum.*

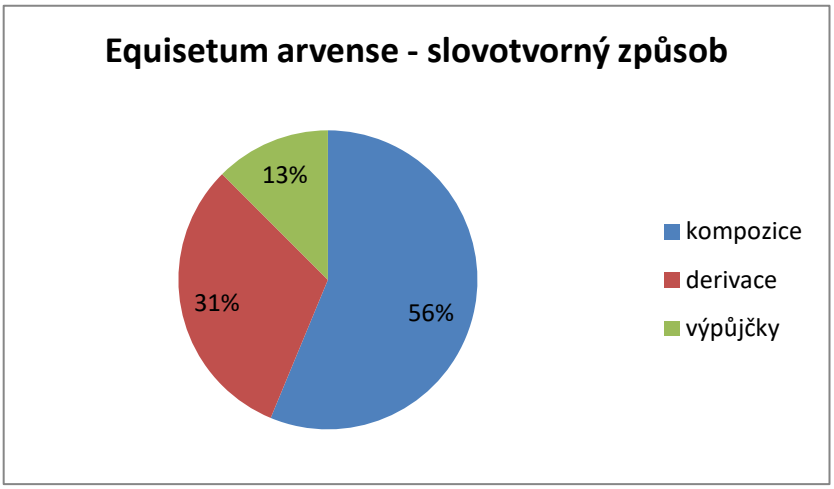

Graf č. 5: Equisetum arvense - Slovotvorný způsob

Znakem, nejčastěji se odrážejícím v názvu této byliny, je její celkový vzhled. Protože ji můžeme přirovnat k chlupatému zvířecímu ocasu, máme ve španělštině lidová pojmenování jako např. *cola de asno, cola de caballo* a *cola de raposo.* Kromě ocasu může připomínat i štětku na čištění, pročež se jí také říká *escobilla,* nebo přeslici, tedy tu část kolovratu, na kterou se navléká len, díky čemuž máme lidový název *přesličk*a.

Dalším výrazným rysem je stonek této byliny, jenž má mnoho kolének, podle nichž také vzniklo její lidové jméno *cienudillos*[113]. Ve dvou případech je určujícím rysem místo, kde bylina roste, *equiseto de los campo*s a *přeslička polní*.

U označení *equiseto*[114] jde o výpůjčku z latiny, kdy byl převzat a přizpůsoben španělštině původní název *equisetum*.[115] Stejně tak má původ v cizím jazyce české označení *kocical*, které vzniklo z německého slova *Katzenzagel.* Tato dvě pojmenování obsahují smyslovou metaforu, která už ale není na úrovni analýzy španělštiny a češtiny průhledná. Přesto ale víme, že latinské *equisetum* můžeme z původního jazyka přeložit jako koňský ocas a *Katzenzagel* jako kočičí ocas. [116]

V češtině se často objevují názvy inspirované specifickým užitím této byliny, která se používala jako kartáč např. k cídění konví. Následkem toho vznikla její lidová pojmenování *bylina konevní,*[117] *cídivka* a *šmirglová tráva*.

Také máme tři pojmenování, která vznikla na základě jejího méně výrazného rysu. Jde o pojmenování *equiseto menor,*[118] které vychází z její velikosti, *skřípj* jež vzniklo podle zvuku, který vydává, když ji použijeme k leštění kovu,[119] a *třasličk*a, jež vzniklo podle toho, že se "jakoby" třese ve větru.

[113] Botanica-online. *Propiedades del diente de león* [online]. 2017. [cit. 21. 4. 2017] Dostupné z: www.botanical-online.com
[114] Botanica-online. *Propiedades del diente de león* [online]. 2017. [cit. 21. 4. 2017] Dostupné z: www.botanical-online.com
[115] REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. Diccionario de la lengua española [online]. Vyd. 23. Madrid, 2014 [cit. 2017-04-10]. Dosttupné z: http://dle.rae.es/?id=G0SY666
[116] MACHEK, Václav. *Česká a slovenská jména rostlin*. Praha: Nakladatelství československé akademie věd 1954, s. 29
[117] RYSTONOVÁ, Ida. *Průvodce lidovými názvy rostlin*. Praha: Academia 2007, s. 435
[118] Botanica-online. Propiedades del diente de león [online]. 2017. [cit. 22. 4. 2017] Dostupné z: www.botanical-online.com
[119] MACHEK, *op. cit,* s. 29

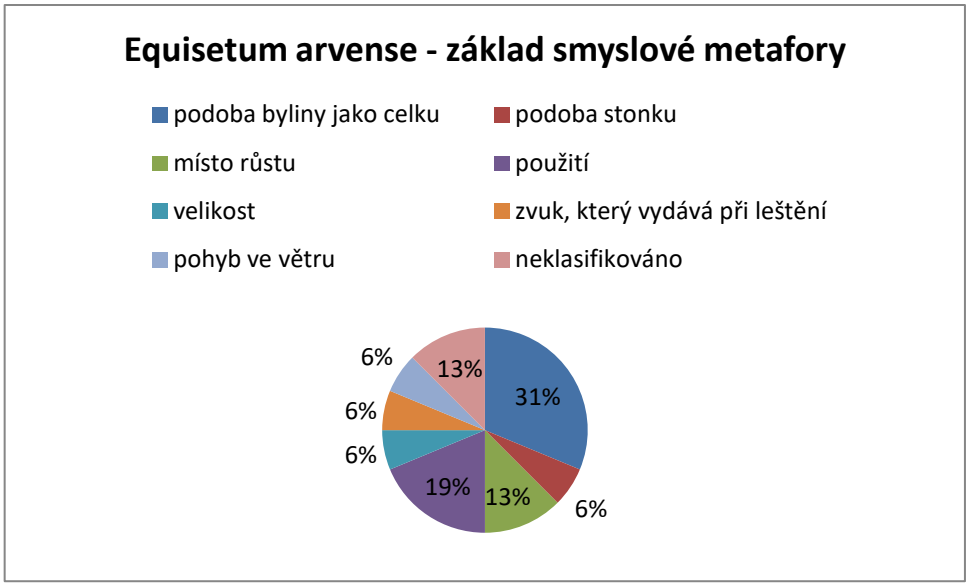

Graf č. 6: Equisetum arvense - základ smyslové metafory

8.4 Diente de león - pampeliška lékařská (Taraxacum officinale)

Nejrozšířenější španělské pojmenování pro pampelišku *diente de león* je jedním z jejích mnoha lidových názvů. Na základě jeho formální podoby jej můžeme zařadit mezi tzv. syntagmatická kompozita. Vzniklo spojením substantiva latinského původu *diente* a předložkového syntagmatu, jejž tvoří přeložka *de* a podstatné jméno označující kočkovitou šelmu *león,* které má také latinský původ. V tomto případě syntagma plní funkci neshodného přívlastku. Toto španělské pojmenování vzniklo na základě připodobnění "zubatých" listů této květiny ke lvím zubům.[120] Jedná se o tzv. smyslovou metaforu, jelikož došlo k přenesení pojmenování na základě podobného tvaru těchto dvou skutečností.

Českým ekvivalentem *diente de león* je *pampeliška* neboli *smetánka lékařská*. Troufám si říci, že v běžných situacích mezi česky mluvícími lidmi převažuje název *pampeliška* před *smetánkou*. Oproti španělskému *diente de león*, kde je motivace tvorby tohoto pojmenování dosti zřetelná a vyplívá z jednotlivých komponentů, které neprošly žádnou hláskou změnou, je původ názvu *pampeliška* složitěji zjistitelný. Teorie jeho vzniku se zakládá stejně jako je tomu u španělského pojmenování na připodobnění vzhledu části této byliny. U pampelišky se jedná o vzezření květního lůžka po opadání všech nažek s chmýřím, tedy jejích semen, kdy lůžko zůstane holé a podobá se pleši.

[120] Portal jardín. *Diente de león para la circulación y la digestión*. [online]. 2016 [cit. 21.4.2017]. Dostupné z: http://portaljardin.com/

Proto se jí také začalo ve staré češtině říkat *pléška* nebo *popí pléška,* toto slovní spojení můžeme do současné češtiny přeložit jako *knězova pleš*. Následně došlo k přeměně z *plé̌šky/popí plé̌šky* na pampelišku pravděpodobně vlivem německého pojmenování této rostliny *Pampelblume*.[121]

Kromě těchto základních a nejrozšířenějších názvů španělského a českého jazykového společenství, oba jazyky disponují i celou řadou dalších lidových pojmenování, o jejichž částečné shrnutí jsem se pokusila v následující tabulce.

	motivovanost	**smyslová metafora**	**onomaziologie**	**slovotvorba**
názvy ve španělštině:				
achicoria	M	tvar listů	SP	D (a-)
achicoria amarga	M	hořká chuť	Gl + SP	K (syn.)
achicoria amarilla	M	barva květu	Gl + SP	K (syn.)
achicoria silvestre	M	místo výskytu	Gl + SP	K (syn.)
almirón	?	?	?	?
amargón	M	hořká chuť	Gl + SP	D (-ón)
botón de oro	M	barva květu	SP	K (syn.)
bufas de lobo	M	?	SP	K (syn.)
chinita de campo	M	místo výskytu	SP	K (syn.)
corona de fraile	M	odkvetlé okvětní lůžko	SP	K (syn.)
diente de león	M	tvar listů	SP	K (syn.)
lechiriega	M	tekutina ve stonku	SP	K (ort.)
lechuguilla	M	použití listů	SP	D (-illa)
peeta	?	?	?	?
pelosilla	M	tvar okvětních lístků	SP	D (-illa)
pelusilla	M	tvar okvětních lístků	SP	D (-illa)
radicha	?	?	?	?
taraxaco	N	---	---	V
taraxón	N	---	---	V

[121] STYBLÍK, Vlastimil. Tajemství slov. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2006, s. 79

názvy v češtině:				
hadí mlíčí	M	podřadnost člověku	GL + SP	K (syn.)
kněžská pleš	M	odkvetlé okvětní lůžko	SP	K (syn.)
lucerničky	M	barva květu	GL + SP	D (-ičky)
májíček	M	doba květu	GL + SP	D (-íček)
mlíčí	M	tekutina ve stonku	GL + SP	D (-čí)
pampeliška	N	odkvetlé okvětní lůžko	SP	K (ort.)
smetaník	M	tekutina ve stonku	GL + SP	D (-ík)
smetánka	M	tekutina ve stonku	GL + SP	D (-ka)

Tabulka č. 4: Taraxacum officinale

Vybraný vzorek názvů pro rostlinu, kterou latinsky nazýváme *Taraxacum officinale,* tvoří celkem dvacet sedm lidových pojmenování. Z toho je jich devatenáct španělských a osm českých.

Ve dvou případech se jedná o výpůjčky z cizího jazyka, a to konkrétně z latiny, kdy byl převzat a dále upraven původní latinský název *Taraxacum* a vznikla označení *taraxaco* a *taraxón*. U zvoleného vzorku tedy výpůjčky tvoří celkem sedm procent z celkového počtu. Z názvů pouze španělských je to pak deset a půl procenta.

Z formálního hlediska můžeme pozorovat, že čtyřicet čtyři procent ze zkoumaného vzorku tvoří kompozita. Španělská syntagmatická kompozita jsou tato: *achicoria amarga, achicoria amarilla, achicoria silvestre, chinita del campo, corona de fraile* a *diente de león*. Zároveň máme také jedno španělské ortografické kompozitum *lechiriega,* které vzniklo spojením substantiva *leche* a slovesa *regar*. Z českých názvů můžeme podle tradičního španělského způsobu dělení slov klasifikovat jako syntagmatické kompozitum dvě lidová pojmenování, a sice *kněžská pleš* a *hadí mlíčí,* a jako ortografické kompozitum pouze jeden název, kterým je *pampeliška*. Ale to pouze za předpokladu, že přijmeme etymologický výklad z německého Pampelblume + pléška (viz výše). Ze všech španělských lidových pojmenování této rostliny kompozita tvoří téměř polovinu, tedy čtyřicet sedm procent. Z názvů českých je to pak třicet sedm procent.

Slova derivovaná tvoří třicet sedm procent ze všech položek. Z těch španělských je jedno utvořeno pomocí prefixu *a-* (*achicoria*). Ta ostatní jsou vytvořena pomocí deminutivního sufixu *-illa/-illo* (*lechuguilla, pelosilla, pelusilla*) a sufixu *-ón* (*amargón*). Z českých lidových názvů můžeme jako slova derivovaná klasifikovat celkem šedesát dva a půl procenta. Jsou jimi tato: *lucerničky, májíček, mlíčí, smetaník a smetánka.*

Tři ze zkoumaných položek nebylo možno z tohoto pohledu klasifikovat (*almirón, peeta, radicha*), ačkoliv u názvu *almirón* lze identifikovat augmentativní formant *-ón*.

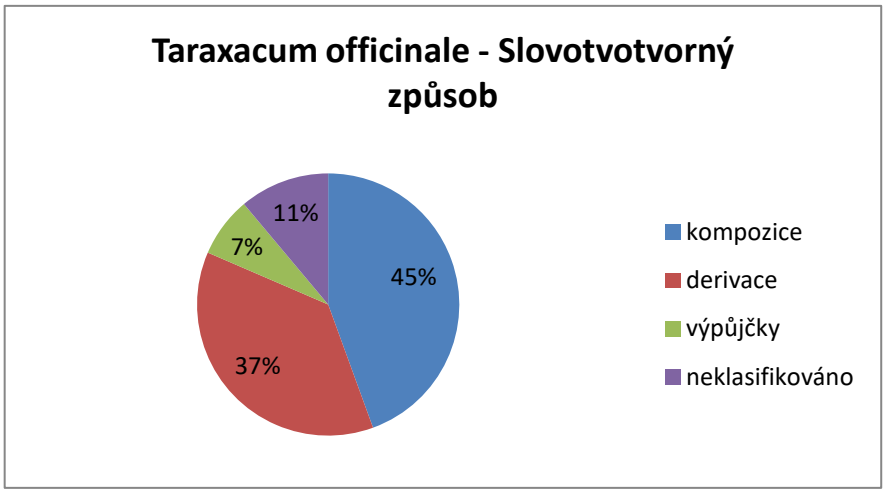

Graf č. 7: Taraxacum officinale - Slovotvorný způsob

Většina pojmenování rostlin vznikla na základě jejich metaforického přirovnání k jiné skutečnosti. Jinak tomu není ani u lidových názvů byliny latinsky nazvané *Taraxacum officinale*. Bohužel je ale u některých starších jmen ze synchronního hlediska poměrně těžce pochopitelný smysl metafory, na základě které vznikly.

Mojí snahou bylo zjistit, které konkrétní znaky této byliny jsou během aktu pojmenování klíčové a odráží se ve jméně. Celkem u čtyř lidových pojmenování byla tímto rysem mléku podobná tekutina, kterou roní zlomený stonek. [122] Podle tohoto znaku vznikla tři česká pojmenování *mlíčí, smetaník* a *smetánka*, a jedno španělské,

[122] REJZEJ, Jiří. *Český etymologický slovník*. Praha: LEDA, 2015, s. 422

lechiriega. Tři lidová jména byla vytvořena na základě podoby odkvetlého okvětního lůžka mnichově pleši.[123] Těmi jsou španělské pojmenování *corona de fraile* a české *pampeliška* a *kněžská pleš*. Tři pojmenování se zakládají na žluté barvě květu, jež září do dálky, španělské *achicoria amarilla* i *botón de oro* a české *lucerničky*. U španělských pojmenování se také poměrně často odráží jako dominantní rys tvar jejích dlouhých zelených listů, podle něhož vznikl jak nejrozšířenější španělský název *diente de león*, tak i označení *achicoria,*[124] jež je jménem rostliny s velmi podobnými listy, čekanky lékařské. Celkem dvě španělská pojmenování vnikla podle její hořké chuti, a sice *achicoria amarga* a *amargón*.[125] S tím také souvisí původ českého lidového označení *hadí mlíčí*, který značí, že tato hořká bylina je podřadná člověku, který by ji měl přenechat zvířatům.[126] Dalším výrazným rysem je tvar okvětních lístků, ty jsou poměrně tenké a mohou připomínat zvířecí chlupy. Proto také vznikla označení *pelosilla* a *pelusilla.* Pojmenování *achicoria silvestre* a *chinita de campo* souvisí s místem, kde pampelišky obvykle rostou. České lidové jméno *májíček* bylo odvozeno z názvu měsíce, kdy tato byliny nejvíce kvete.

U označní *taraxaco* a *taraxón* nebyl důvodem vzniku žádný dominantní rys, nýbrž pouze vliv původního latinského názvu *taraxacum*. U názvů *almirón, bufas de lobo, peeta* a *radicha* se bohužel nepodařilo dohledat na základě jakého rysu vznikly.

[123] MACHEK, Václav. *Česká a slovenská jména rostlin*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1954, s. 233
[124] Botanica-online. *Propiedades del diente de león* [online]. 2017. [cit. 21. 4. 2017] Dostupné z: www.botanical-online.com
[125] Botanica-online. *Propiedades del diente de león* [online]. 2017. [cit. 21. 4. 2017] Dostupné z: www.botanical-online.com
[126] MACHEK, Václav. *Česká a slovenská jména rostlin*. Praha: Nakladatelství československé akademie věd 1954, s. 11

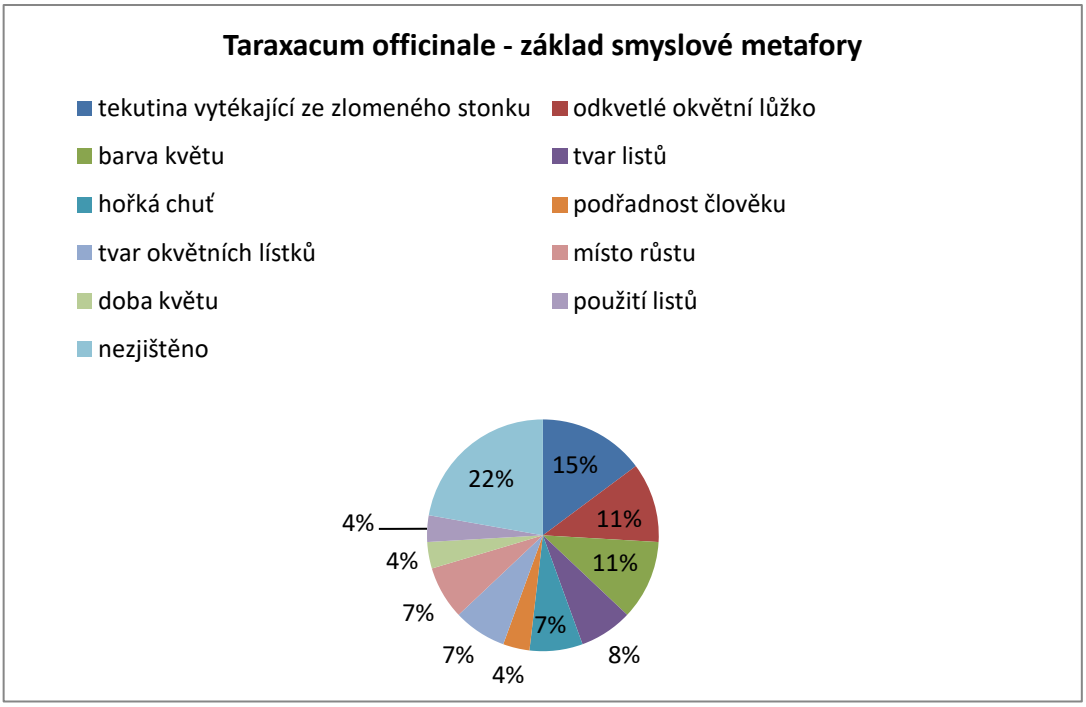

Graf č. 8: Taraxacum officinale - základ smyslové metafory

8.5 Margarita común - sedmikráska chudobka (Bellis perennis)

Margarita común je spojení rodového jména margarita, které je společné i pro několik dalších bylin, např. *margarita gigante* (kopretina), a přídavného jména *común*. Substantivum ženského rodu margarita, jež má původ v řečtině, se do španělštiny dostalo z latiny a znamená perla. Jejím českým ekvivalentem je *sedmikráska*.

Řadu dalších lidových názvů této byliny obsahuje následující tabulka.

	motivovanost	**smyslová metafora**	**onomaziologie**	**slovotvorba**
názvy ve španělštině:				
bellorita	M	velikost	GL +SP	D (-ita)
chiribita	M	tvar okvětních lístků	GL +SP	D (-ita)
galana	M	celkový vzhled	GL + SP	D (-a)
hierba de buenaliento	M	léčivé účinky	GL +SP	K (syn.)
margarita	N	---	---	V
margarita silvestre	M	místo výskytu	GL + SP	K (syn.) (+ V)
maya	M	doba květu	GL +SP	D (-a)
primavera de	M	doba květu	SP	K (syn.)

prados				
vellorita	M	velikost	GL +SP	D (-ita)
názvy v češtině:				
bílé kvítko	M	barva květu	GL +SP	K (syn.)
daisy	N	---	---	V
hladověnka	M	pověra	GL +SP	D (-enka)
husí kvítko	M	podřadnost člověku	GL +SP	K (syn.)
chudobka	M	pověra	GL +SP	D (-ka)
jiskérka	M	tvar okvětních lístků	GL +SP	D (-ka)
čéčétko	?	?	?	D (-tko)
margarita	N	---	---	V
sedmikráska	M	zvyk	GL +SP	K + D
sirotka	M	doba květu	GL +SP	D (-ka)
zapomenutka	M	doba květu	GL +SP	D (-ka)

Tabulka č. 5: Bellis perennis

V tabulce je uvedeno devět španělských a jedenáct českých lidových názvů byliny *Bellis perennis*.

Většina těchto názvů byla vytvořena pomocí slovotvorného způsobu derivace pomocí nominálních přípon. Ve španělštině se jedná především o slova odvozená pomocí deminutivního sufixu *-ita* (*bellorita, chiribita* a *vellorita*), dále pak o substantiva *maya* a *galana*. Máme také těchto šest derivovaných názvů českých: *hladověnka, chudobka, jiskérka, čéčétko, sirotka* a *zapomenutka*, přičemž zvláštním případem je v Čechách nejrozšířenější označení *sedmikráska*, které vzniklo za použití kombinace slovotvorného způsobu derivace a kompozice.

Lidové názvy byliny *Bellis perennis*, jenž byly vytvořeny kompozicí, tvoří celkem dvacet pět procent z celkového vzorku. Španělská syntagmatická kompozita jsou *hierba de bienaliento, primavera de prados* a *margarita silvestre*. Ta česká jsou *husí kvítko* a *bílé kvítko*.

V případě slov *margarita* (šj.), *margarita* (čj.) a *daisy* se jedná o slova převzatá z cizích jazyků.

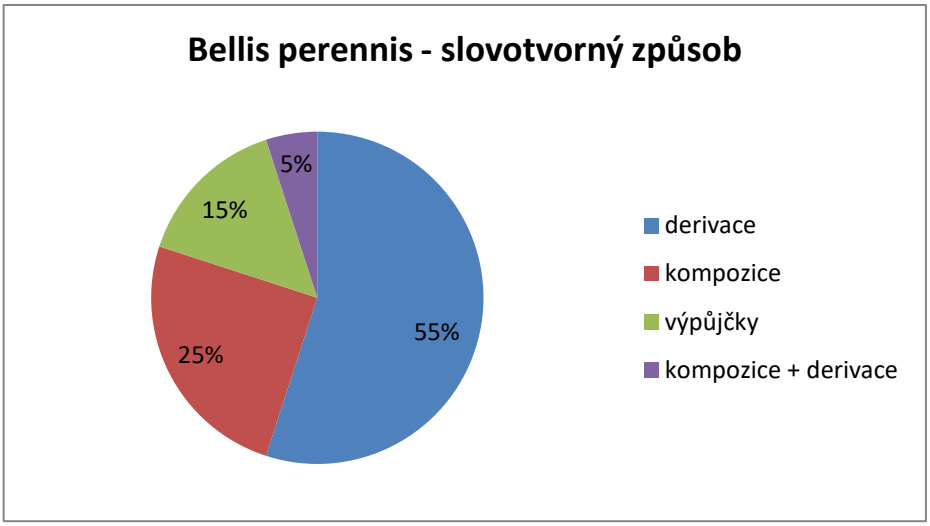

Graf č. 9: Bellis perennis - slovotvorný způsob

Lidové názvy této byliny vznikly na základě celé řady výrazných rysů jí vlastních. Vzhledem k jejímu častému výskytu máme těchto pojmenování opravdu mnoho, přičemž nemůžeme říci, že některá z jejích charakteristik by při jejich tvorbě nějakým způsobem více dominovala.

Část těchto názvů vychází z určitého období, kdy chudobka nejvíce kvete. Jedná se o španělská lidová pojmenování *maya* a *primavera de prados,* které odkazují na období jara, kdy je sedmikrásek všude mnoho. Podobné je to i s českými názvy *sirotka* a *zapomenutka.* Ty taktéž vznikly podle období, kdy sedmikrásky kvetou, tentokrát se ale jedná o podzim, kdy už je většina jiných rostlin odkvetlých a bílé květy sedmikrásek se na loukách objevují jako poslední, zapomenuté jako sirotci.[127]

Ve španělštině má hladověnka několik názvů společných ještě s řadou dalších rostlin, které se vyznačují tím, že mají podobný žlutý střed, např. *kopretina*. Od nich se vzhledově liší především svým malým vzrůstem, který stojí za názvy *bellorita* a *vellorita*. Také je pro ní typické bílé zbarvení okvětních lístků, kvůli kterému se jí také říká *bílé kvítko*.

Zajímavé je pojmenování *chiribita*, jež má v češtině svůj doslovný ekvivalent *jiskérka*. Tyto názvy se zakládají pravděpodobně na vzhledu části této byliny, která je typická velkým počtem tenkých a dlouhých okvětních lístků, ty mohou být

[127] MACHEK, Václav. *Česká a slovenská jména rostlin*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1954, s. 238

přirovnány k jiskrám odletujícím od středu.[128] Z celkového vzhledu byliny vychází španělské pojmenování *galana*.

Označení *margarita*, které se objevuje v obou jazycích bylo převzato z latiny, kde znamená perla. Další výpůjčkou je také slovo anglického původu *daisy*, jež vzniklo ze slovního spojení *day's eye*,[129] které můžeme přeložit jako denní očko. S tím také souvisí český lidový název *čéčétko,* u kterého se můžeme pouze domnívat, že je zkomolenou zdrobnělinou slova oko.[130]

V češtině se velmi často objevuje lidový název *chudobka*, který stejně jako pojmenování *hladověnka*, vychází z toho, že dříve lidé věřili, že pokud je v březnu mnoho sedmikrásek bude malá úroda, tedy hlad a chudoba.[131] Tato pověra se zakládá na pravdě, vzhledem k tomu, že jiskérce vyhovuje spíše sušší půda, která je ovšem nevhodná pro většinu zemědělských plodin.

Existuje také jedno španělské lidové pojmenování, které vychází pravděpodobně z účinků chudobky. Ta má totiž údajně fungovat proti krvácení dásní a zápachu z úst, pročež se jí také říká *hierba de buenaliento.*

Původ českého nejrozšířenějšího názvu *sedmikrásk*a se může jevit jako na první pohled snadno čitelný, přesto ale pokud přihlédneme k názvů této byliny v jiných jazycích, např. polské *stokrotka*, zjistíme, že jeho slovotvorným základem není slovo *krása* ale *krát*. Toto pojmenování vzniklo na základě lidového zvyku, kdy otrháváme okvětní lísky při hádání o lásce, přičemž číslovka poukazuje na tu skutečnost že lístků je mnoho. Sedmička byla v češtině použita pro svou údajnou magičnost.[132]

V neposlední řadě máme název *husí kvítko*, jenž byl vytvořen na základě podřadnosti této byliny člověku.

[128] MACHEK, Václav. *Česká a slovenská jména rostlin*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1954, s. 238
[129] Online etymology dictionary. *Daisy* [online]. [cit. 25. 4. 2017]. Dostupné z: http://www.etymonline.com/index.php?term=daisy
[130] MACHEK, *op. cit.*, s. 238
[131] MACHEK, *op. cit.*, s. 238
[132] STYBLÍK, Vlastimil. *Tajemství slov*. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2006, s. 78-79

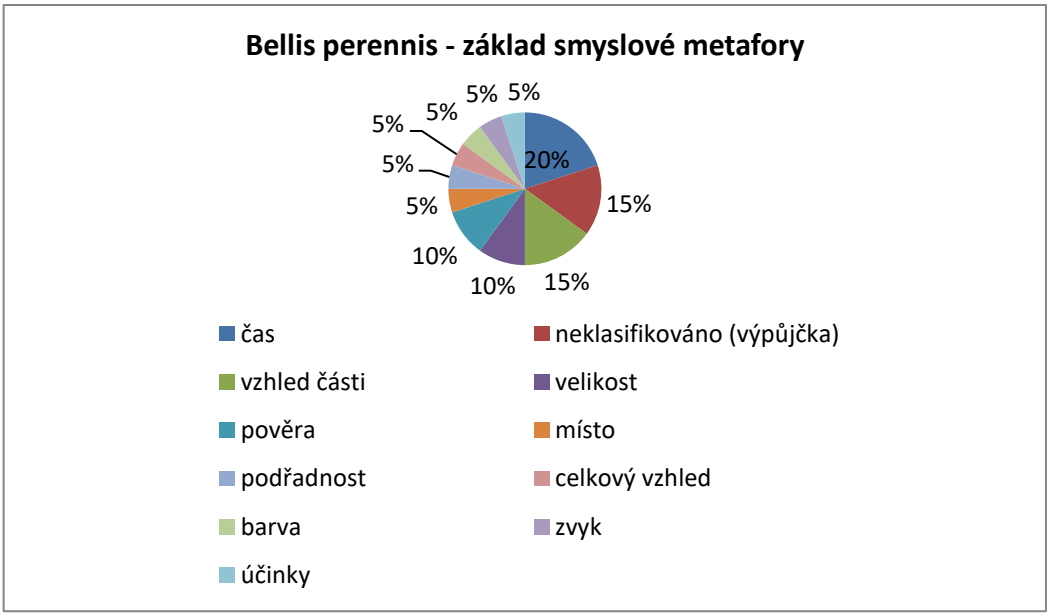

Graf č. 10: Bellis perennis - základ smyslové metafory

8.6 Valeriana - kozlík lékařský (Valeriana officinalis)

Španělské označení *valeriana* je obecným jménem pro rostliny, které přísluší k rostlinnému rodu valeriana neboli kozlík.[133] Jedná se o lexikální jednotku citátovou, protože latinský název *valeriana* byl do španělštiny převzat bez jakýchkoli hláskových změn. *Valeriana* vzniklo z latinského slova *valere*, které můžeme přeložit jako *být zdravý*.[134] právě toto pojmenování dostala tato bylina pravděpodobně pro své léčivé účinky (v minulosti byla dokonce považována za všelék).

Velice zajímavé je srovnání motivace tvorby dvou nejrozšířenějších pojmenování této rostliny v obou jazycích, kdy název španělský, respektive latinský, vychází z té skutečnosti, že se jedná o bylinu zdraví prospěšnou. Oproti tomu český nejpoužívanější název vznikl na základě úplně jiného jejího rysu, kterým je nevábná vůně připomínající zápach kozla.[135]

[133] Herbář Wendys. *Valeriana - kozlík* [online]. [cit. 26. 4. 2017]. Dostupné z: http://botanika.wendys.cz/index.php/component/tags/tag/120-valeriana
[134] Etimologias.de Chile. *Valeriana* [online]. [cit. 26. 4. 2017]. Dostupné z: http://etimologias.dechile.net/?valeriana
[135] STYBLÍK, Vlastimil. *Tajemství slov*. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2006, s.80

Některé další lidové názvy této byliny shrnuje následující tabulka.

	motivovanost	**smyslová metafora**	**onomaziologie**	**slovotvorba**
názvy ve španělštině:				
alfeñique	M	účinky	SP	přenesení významu
hierba de los gatos	M	vliv na kočky	GL + SP	K (syn.)
valeriana	N	---	---	V
valeriana de las boticas	M	léčivé účinky	GL + SP	K (syn.)
valeriana medicinal	M	léčivé účinky	GL + SP	K (syn.)
názvy v češtině:				
baldrian	N	---	---	V
bylina svatého Jiří	M	použití	GL + SP	K (syn.)
kocúrník	M	vliv na kočky	GL + SP	D (-ník)
kozlík	M	vůně	SP	D (-ík)
kozlík lékařský	M	léčivé účinky	GL + SP	K (syn.)
odolen	M	léčivé účinky	GL + SP	D (-en)
valeriána	N	---	---	V
všehojič	M	léčivé účinky	GL + SP	K (ort.)

Tabulka č. 6: Valeriana officinalis

Zvolený vzorek obsahuje celkem třináct názvů byliny latinsky odborně nazvané *Valeriana officinalis*, z nichž je pět španělských a osm českých.

Nejvíce těchto pojmenování je vytvořeno pomocí slovotvorného způsobu kompozice. Jedná se o šest kompozit, která tvoří celkem čtyřicet šest procent ze všech názvů. Ve španělštině máme tři syntagmatická kompozita, přičemž lidové názvy *hierba de los gatos* a *valeriana de las boticas* byly vytvořeny za použití předložkových syntagmat a *valeriana medicinal* vzniklo spojením podstatného a přídavného jména, jež byla juxtaponována. V případě českých kompozit *bylina svatého Jiří* a *kozlík lékařský* se jedná taktéž o kompozita syntagmatická. Poslední a tentokrát ortografickou složeninou je lidové pojmenování *všehojič,* které vzniklo s největší pravděpodobností spojením zájmena *vše* a derivovaného substantiva *hojič*.

Ve třech případech (dvacet tři procent), tentokrát pouze u lidových názvů českých, se jedná o lexikální jednotky vytvořené pomocí derivace. První z nich, tedy pojmenování *kocúrník,* bylo odvozeno z obecného jména *kocour* pomocí přípony *-ník*. Dalším je pak v češtině nejrozšířenější označení této byliny *kozlík.* To vzniklo ze substantiva *kozel* za použití přípony *-ík,* která je alomorfem již zmiňovaného sufixu *-ník*.[136] Posledním odvozeným slovem je *odolen*, jež bylo utvořeno spojením slovního základu slovesa *odolati*[137] a přípony *-en*.

Zvláštním případem je lidové označení *alfeñique*, kdy se jedná o přenesení významu již existující lexikální jednotky na základě podobnosti, tedy metafory, aniž by došlo k jakékoli hláskové změně. Původně toto slovo, které se až později stalo lidovým názvem kozlíku lékařského, bylo a stále je ve španělštině pojmenováním určitého druhu sladkostí a pochází z arabštiny, kterou se mluvilo na Pyrenejském poloostrově v dobách středověku, kdy byl ovládán muslimy. Arabská forma je *alfainid*.[138]

Názvy *valeriana, baldrian* a *valeriána* jsou výpůjčkami z cizích jazyků. Z formálního hlediska tedy nevznikly ve španělštině a v češtině na základě žádného ze slovotvorných způsobu jako je tomu u kompozit a derivátů, pouze prošly několika málo hláskovými změnami, čímž se přizpůsobily jazykovým systémům přijímajícího jazyka. Španělské označení *valeriana* stejně jako české *valeriána* bylo převzato z latiny,[139] přičemž v případě názvu *valeriana* se jedná o lexikální jednotku citátovou. Zajímavý je případ pojmenování *baldrian,* jež je výpůjčkou tentokrát německého označení kozlíku *Baldrian,*[140] které se do němčiny dostalo opět z latiny.

[136] GREPL, Miroslav, KARLÍK, Petr, Marek NEKULA a Zdenka RUSÍNOVÁ, ed. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 186
[137] MACHEK, Václav. *Česká a slovenská jména rostlin*. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1954, s. 224
[138] Etimologias.de Chile. *Alfeñique* [online]. [cit. 26. 4. 2017]. Dostupné z: http://etimologias.dechile.net/?alfen.ique
[139] REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. Diccionario de la lengua española [online]. Vyd. 23. Madrid, 2014 [cit. 16. 4. 2017]. Dosttupné z: http://dle.rae.es/?id=bIKmEGN
[140] MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. 4. vyd., Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997, s. 43

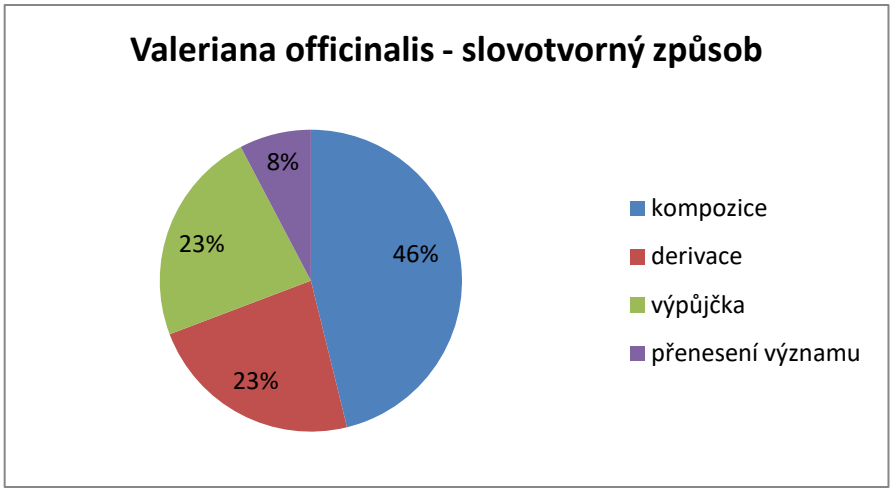

Graf č. 11: Valeriana officinalis - Slovotvorný způsob

Stejně jako tomu je u jiných názvů rostlin přišel i kozlík lékařský k celé řadě různých lidových pojmenování, která se zakládají na nějakém jeho výrazném rysu. V případě této byliny se jedná především o využití jeho kořene a oddenku v lidovém léčitelství. Valeriána má totiž mnoho lidskému zdraví prospěšných účinků, např. se užívá proti nespavosti a psychickému napětí, podporuje správné fungování srdce a cév, a v neposlední řadě pomáhá také proti šedému a zelenému zákalu očí.[141] Tyto mnohé léčivé účinky jsou bezesporu tím nejvýraznějším rysem, kterého si naši předci všimli, a který se odrazil v novém lidovém pojmenování, jež vytvořili, pokud neznali jeho odborný ani jiný název. Proto máme ve španělštině pojmenování *valeriana de las boticas* a *valeriana medicinal* a v češtině *kozlík lékařský*, *všehojoč* a *odolen*. Název odolen vznikl již ve starých dobách, kdy lidé věřili, že pokud ho budou užívat, odolají mnohým nakažlivým nemocem, především tehdy tak obávanému moru.[142]

V případě tří vypůjčených názvů *valeriana*, *baldrian* a *valeriána* je motivace jejich tvorby stejná, avšak toto metaforické pojmenování zakládající se na léčivých účincích rostliny vzniklo už na úrovni latiny, a proto bude v této práci, jež se zaměřuje na lexikální jednotky vytvořené ve španělštině a v češtině, metaforický základ jejich vzniku hodnocen jako "neklasifikováno".

[141] Byliny pro všechny. *Kozlík lékařský - účinky na zdraví, co léčí, použití, užívání, využití* [online]. [cit. 27. 4. 2017]. Dostupné z: http://www.bylinkyprovsechny.cz
[142] MACHEK, Václav. *Česká a slovenská jména rostlin*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1954, s. 224

Typický je také nepříjemný zápach této byliny, který dal vzniknout jejímu pojmenování *kozlík*,[143] kdy jej připodobňujeme k zápachu kozla. Mimoto má všehojič stejně jako šanta kočičí ohromný vliv na chování koček, obsahuje totiž enzym aktinidin,[144] který je přitahuje. Proto se mu říká *hierba de los gatos* a *kocúrník*.

Velmi zajímavé je také španělské označení *alfeñique.* Domnívám se, že vzniklo pravděpodobně na základě podobných účinků sladkostí a kozlíku na lidský organizmus. Oba totiž určitým způsobem uklidňují nervy a působí proti přemíře stresu. Vzhledem k tomu, že chuť této byliny není zrovna příjemná, nemyslím si, že by se jednalo o smyslovou metaforu zakládající se na chuti. Jedná se ale pouze o mou domněnku.

Stejně jako mnoho dalších bylin má i kocúrník označení, jež v sobě zahrnuje křestní jméno světce. V tomto případě se jedná o svatého Jiřího (*bylina svatého Jiří)*. Lidové názvy bylin tohoto typu vznikaly především na počest svatých v období středověku, vlivem dominantního postavení církve a víry, která ovlivňovala každodenní život většiny lidí. Malíř Štěpán Albert,[145] který se specializuje na rostlinnou symboliku v křesťanském náboženství, uvádí, že lidový název *bylina svatého Jiří* vznikl proto, že dříve se užívalo kozlíku při léčbě stejných nemocí jako u těch, u kterých se vzývalo jméno svatého Jiřího.

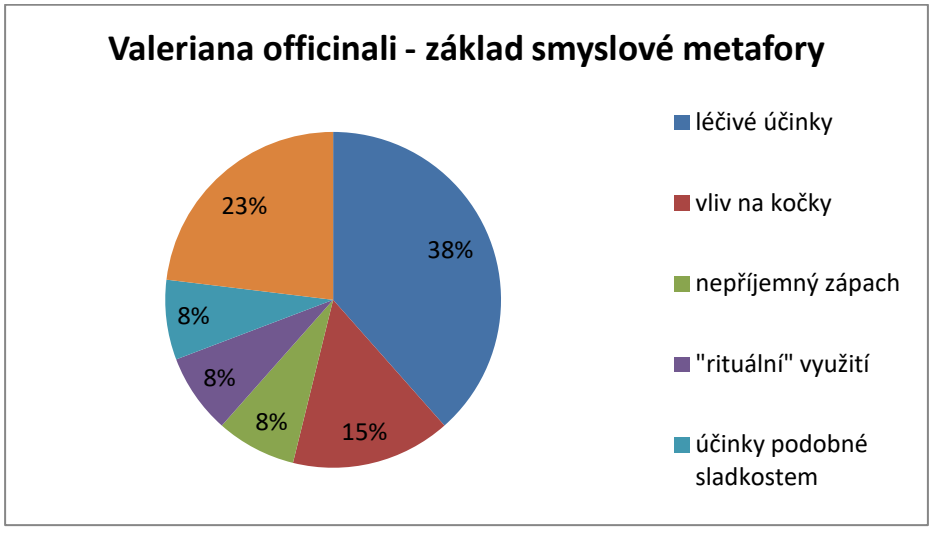

Graf č. 12: Valeriana officinalis - základ smyslové metafory

[143] MACHEK, Václav. *Česká a slovenská jména rostlin*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1954, s. 224
[144] Česká kočka. *Kočičí drogy - šanta, kozlík, aktinidie* [online]. [cit. 27. 4. 2017]. Dostupné z: http://www.ceska-kocka.cz/clanky-kocici-drogy.html
[145] ALBERT, Štěpán. Rostlinná symbolika: Rostliny a rostlinná výzdoba v církvi [online]. [cit. 28. 4. 2017]. Dostupné z: http://albertgallery.eu/documents/symbolflor.pdf

9 Zhodnocení praktické části

Praktická část této práce se zaměřuje na jazykovou analýzu lidových názvů šesti bylin, u nichž bylo zkoumáno celkem sto pět konkrétních pojmenování. Jedná se o padesát šest španělských a čtyřicet devět českých lidových názvů.

9.1 Slovotvorba

U názvů většiny zvolených bylin převažují pojmenování, jež byla vytvořena pomocí slovotvorného způsobu kompozice. Z celkového vzorku sto pěti názvů je právě čtyřicet devět kompozit. Ta tedy tvoří necelých čtyřicet sedm procent z celku. Ve většině případů se jedná o kompozita syntagmatická, jichž je uvedeno čtyřicet čtyři tedy téměř devadesát procent ze všech kompozit. Těch ortografický je pouze pět. Zastoupení slov složených v obou jazycích víceméně odpovídá celkovému vzorku. Lidová pojmenování vytvořená pomocí kompozice tvoří padesát šest procent ze zkoumaných slov španělských a čtyřicet dva z těch českých.

S ohledem na syntaktické vztahy mezi jednotlivými členy, jež utváří syntagmatická kompozita, můžeme pozorovat tři různé struktury, a sice pouze u těch španělských je to kombinace dvou substantiv pomocí předložky *de*. Ta tvoří necelých třicet devět procent. U těch českých je častá kombinace adjektiva a substantiva, která jsou juxtaponovány (osmnáct procent). Ovšem nejčastější je struktura, která je pro oba jazyky společná, a sice podstatné jméno stojící na prvním místě a adjektivum na místě druhém. Těch je něco málo přes čtyřicet tři procent.

Druhá nejvíce zastoupená jsou bezesporu slova derivovaná, kterých je celkem třicet čtyři, tvoří tedy něco málo přes třicet dva procent ze všech analyzovaných položek. V rámci názvů pouze španělských představují odvozeniny necelých dvacet sedm procent. U pojmenování českých je to pak necelých třicet devět procent. Pouze u jednoho derivátu se jedná o prefixaci, a to pomocí předpony *a-*. V ostatních případech jde o slova vytvořená pomocí sufixů, přičemž ve španělštině se nejčastěji objevuje přípona *-illo,* celkem ve čtyřech případech. Dále pak sufix *-ita* ve třech případech, *-a* a *-dera* oba dvakrát a jednou se také objeví sufix *-ón* a *-era*. Většina přípon českých byla v rámci zkoumaného vzorku použita pouze jednou, např. *-ček, -ník, -enka, -tko*. Vícekrát

byly použity pouze sufixy *-ka* (pětkrát), *-ík* (dvakrát) a *-ička* (třikrát). Název *sedmikráska* vznikl za použití kombinace kompozice a derivace.

Čtrnáct těchto lidových pojmenování tvoří výpůjčky z jiných jazyků. U těch španělských se ve všech případech jedná o slova převzatá z latiny, případně slova původně řecká nebo arabská, která se ale do španělštiny dostala až přes latinu. Mezi českými názvy nalezneme kromě výpůjček latinských zároveň i několik takových, které k nám přišly z němčiny a dokonce jeden případ výpůjčky z angličtiny.

Ve dvou případech došlo k tvorbě lidového názvu bylin pomocí přenesení významu existující lexikální jednotky, aniž bylo použito jednoho ze slovotvorných postupů nebo výpůjčky. Celkem pět názvů nebylo možno klasifikovat.

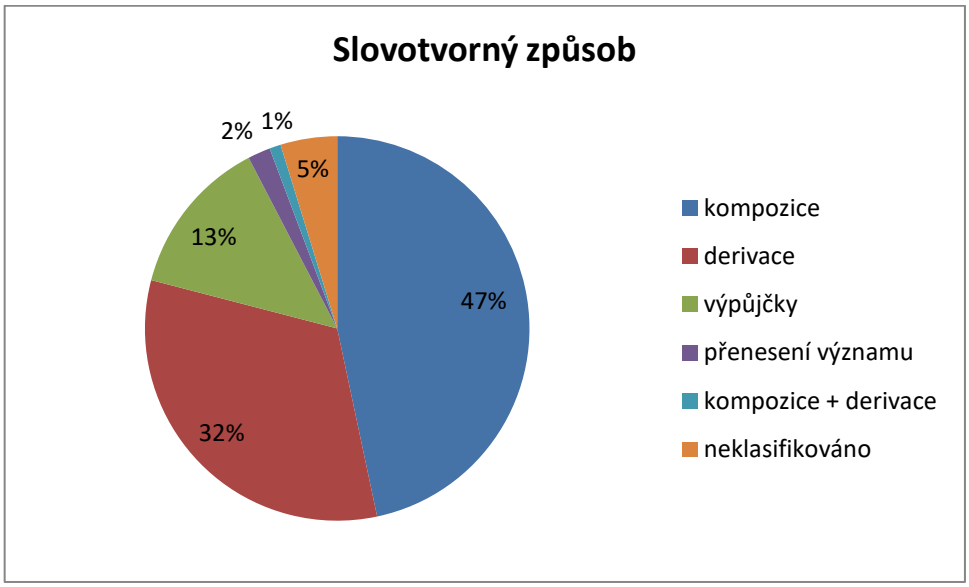

Graf č. 13: Slovotvorný způsob

9.2 Smyslová metafora

U zkoumaného vzorku bylo zjištěno celkem dvacet tři rysů, které jsou jazykově vyjádřeny v lidových názvech těchto šesti bylin. Žádná z charakteristik se však neobjevuje u úplně všech rostlin.

Nejčastějším znakem odrážejícím se v názvu byliny jsou její na první pohled zřejmé vlastnosti, tedy to jak vypadá (třicet dva případů). Může se jednat o celkový vzhled (devětkrát) nebo o vzezření některé její konkrétní části, kupříkladu tvar listů (dvakrát), barva květu (pětkrát), tvar okvětních lístků (čtyřikrát), atd. Také mají

poměrně velké zastoupení účinky těchto bylin (dvacet názvů). Především jsou to pak léčivé účinky, které se v pojmenováních odráží celkem jedenáctkrát. Mnohokrát jsou zastoupeny také názvy vyplývající z doby květu byliny (pětkrát), z místa jejího výsky (šestkrát) a v neposlední řadě také pojmenování, která se zakládají na jejím použití (pětkrát). V ostatních případech se jedná o rysy, jež ovlivnily vznik názvů pouze v jednom nebo ve dvou případech, kupříkladu chuť (dvakrát) nebo pověra (jedenkrát).

Všechny zjištěné rysy shrnuje následují tabulka a graf.

barva květu	5 x
celkový vzhled	9 x
doba květu	5 x
hořká chuť	2 x
jiné než léčivé účinky	9 x
léčivé účinky	11 x
místo výskytu	6 x
obsahované látky	1x
odkvetlé okvětní lůžko	3 x
podřadnost člověku	2 x
pohyb ve větru	1 x
použití	5 x
pověra	1 x
tekutina ve stonku	4 x
tvar listů	2 x
tvar okvětních lístků	4 x
tvar stonku	1 x
tvar horní části rostliny	1 x
velikost	3 x
vliv na kočky	2 x
vůně	1 x
způsob výsadby	1 x
zvuk	2 x
zvyk	1 x

Tabulka č. 7: rysy odrážející se v názvech

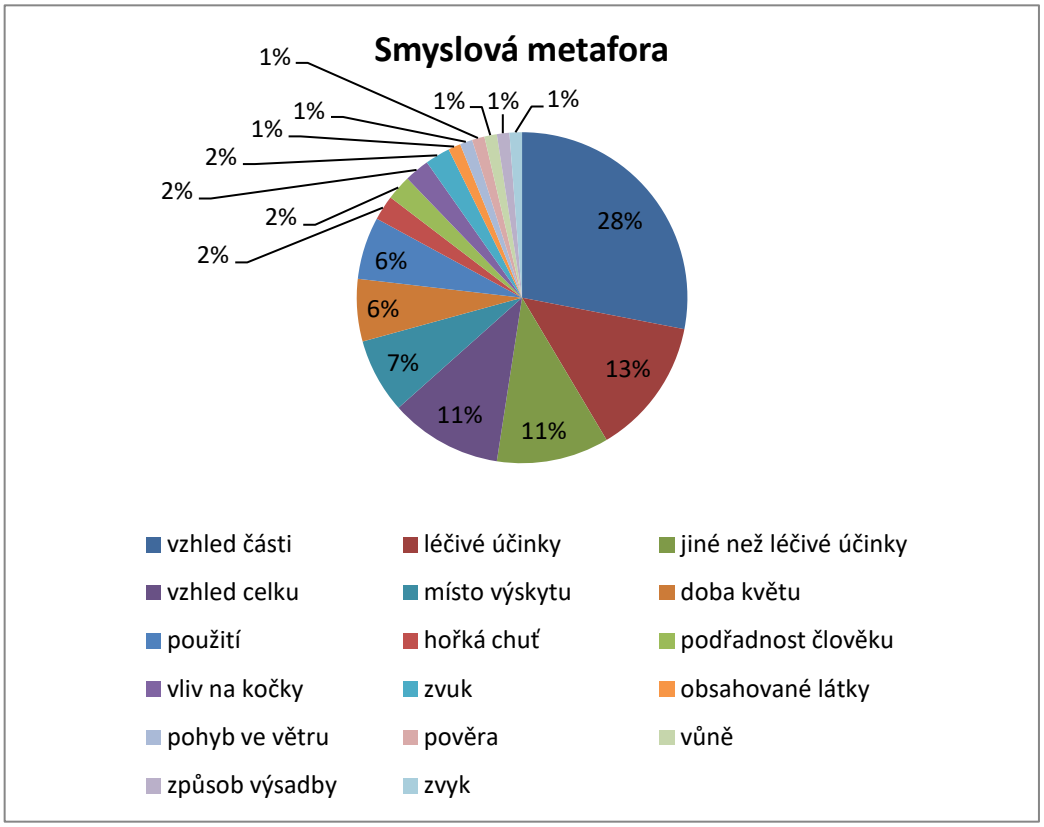

Graf č. 14: Rysy odrážející se v názvech

9.3 Motivovanost

Z celkového počtu sto pěti položek je jich celkem sedmdesát procent motivovaných, tzn. jedná se o lexikální jednotky, u kterých můžeme poměrně snadno určit z jakého slovního základu vznikly. Lidových názvů nemotivovaných je pak čtrnáct procent. U zbývajících, necelých šesti procent, nebylo možno jednotky z tohoto ohledu klasifikovat. Situace v obou jazycích je velmi podobná. Motivovaná slova tvoří osmdesát procent ze všech názvů španělských a necelých čtyřicet z těch českých.

9.4 Onomaziologie

Celkem u osmdesáti čtyř položek bylo možno určit, zda je jejich součástí onomaziologický základ a/nebo onomaziologický příznak. Necelých šedesát osm procent z nich tvoří jednotky obsahující zároveň obě složky a ve třiceti dvou procentech je jazykově vyjádřen pouze onomaziologický příznak.

ZÁVĚR

Předmětem zkoumání této bakalářské práce jsou španělské a české názvy bylin. Jejím hlavním cílem bylo jazykově analyzovat určitý počet konkrétních názvů několika vybraných rostlin tak, abychom si mohli utvořit obrázek o tom, jak tato lidová pojmenování v rámci obou jazykových společenství vlastně vznikají. Záměrem tedy bylo popsat nejen to, jaký sémantický rys stojí za jednotlivými názvy, ale i jakými jazykovými prostředky je vyjádřen. Výstupy tohoto bádání však nelze paušalizovat na úplně všechny lidové názvy bylin ve španělštině a v češtině, a to vzhledem k jejich ohromnému množství v obou jazycích. Mnohdy vznikají lidová pojmenování některých rostlin na základě určitého konkrétního rysu, jenž je pro ně specifický a u označení jiných bylin se neobjevuje. Přesto lze z výsledků této práce určité tendence a pravděpodobnosti odvodit.

V teoretické části jsem se nejprve zaměřila na samotný slovotvorný proces, který se skládá z několik navzájem propojených úrovní. Začátkem tohoto postupu je důkladná analýza daného jevu, na jejímž základě jsou stanoveny onomaziologická báze, tedy konkrétní třída k níž pojmenovávaná skutečnost přísluší, a onomaziologický příznak, kterým je určitý rys jímž se daná realita odlišuje od ostatních skutečností k třídě patřících. Všechny tyto složky zároveň obsažené v jediné skutečnosti jsou následně v jazyce vyjádřeny pomocí jazykových znaků. Ty jsou k nim přiřazeny a navzájem kombinovány na základě pravidel vlastních každému z jazyků.

Dále jsem se snažila popsat konkrétní postupy tvorby nových pojmenování. Ta v jazyce vznikají buď pomocí tzv. morfologických postupů, kdy dochází ke změnám v již existující struktuře slov a zásluhou toho vznikají slova nová nebo jde o výpůjčky z cizích jazyků a dalších útvarů národního jazyka a nebo vznikají i pomocí tzv. sémantických způsobů tvorby nových pojmenování.

Poté následuje praktická část, jež se zabývá konkrétními případy jazykové analýzy názvů šesti bylin, u nichž bylo shromážděno celkem sto pět lidových pojmenování. U těchto názvů byla určena jejich motivovanost, slovotvorný způsob na jehož základě vznikly a především konkrétní rys rostlině vlastní, který se zrcadlí v jejím pojmenování. Cílem bylo také zjistit, zda jsou v konkrétním pojmenování jazykově vyjádřeny onomaziologická báze a onomaziologický příznak.

Jako příklad si dovolím v závěru uvést španělský lidový název kozlíku lékařského *hierba de los gatos,* který vznikl pomocí slovotvorného způsobu skládání. Je tedy syntaktickým kompozitem vytvořeným pomocí substantiva *hierba* a předložkového syntagmatu *de los gatos*. Jedná se o motivované pojmenování, ve kterém jsou jazykově vyjádřeny jak onomaziologická báze, slovem *hierba*, tak i příznak, tedy konkrétní rys, jímž je to, že kozlík obsahuje látky ovlivňující chování koček (*de los gatos*).

RESUMEN

El objetivo de mi tesis es el análisis lingüístico de los nombres españoles y checos de hierbas. Principalmente se enfoca en la motivación y en diversos mecanismos de formación de las denominaciones de las hierbas. El trabajo consta de dos partes principales: la parte teorética y la parte práctica.

La parte teorética está dedicada a la teoría sobre el acto denominativo y los procedimientos de la formación de palabras. El español posee cuatro mecanismos principales que le permiten crear nuevas palabras a partir de palabras ya existentes. El primer procedimiento es la derivación, que es el más habitual en ambos idiomas y consiste en añadir afijos a una base. Otro mecanismo es la composición. Las palabras compuestas se crean por la unión de dos o más lexemas. Reconocesmos dos tipos de las palabras compuestas. Los compuestos ortográficos, que se producen por una fusión total de los elementos y los compuestos sintagmáticos, en que los elementos aparecen como palabras independientes. Como un tipo especial de la composición podemos considerar la recomposición, que consiste en la unión de temas cultos de origen grecolatino. Estos temas normalmente no pueden aparecer por sí solos en la lengua. El último tipo morfológico de la formación de palabras es la abreviación.

Asimismo, esta parte trata de los préstamos de otras lenguas. A vistade de que casi cada hierba tiene un nombre común que es un préstamo del latín, esta parte parece muy importante. El capítulo siguiente se dedica a los procesos semánticos de formación de denominaciones nuevas, que son, sobre todo, la metáfora y la metonimia. En la mayoría de los casos hay una característica concreta de la hierba expresada por metáfora sensorial.

En la parte práctica se realiza el análisis de ciento cinco nombres comunes de las plantas adormidera, angélica, cola de caballo, diente de león, margarita común y valeriana. El objetivo de este análisis es crear un ejemplo, en que podemos ver de qué manera normalmente nacen estas denominaciones. También podemos observar las diferencias en el proceso de la formación de estas denominaciones en checo y en español.

De este estudio lingüístico comparativo resulta que en ambos idiomas el mecanismo más usado para formar nuevos nombres comunes de estas hierbas es la

composición (cuarenta y siete por ciento), el segundo es la derivación (treinta y dos por ciento). La característica que más influye las denominaciones de estas plantas es su apariencia (treinta y nueve por ciento) y las propiedades curativas de las plantas (trece por ciento). En la mayoría de los casos se trata de nombres motivados, en los que están expresados la base y un rasgo característico. Los rasgos más frecuentes expresa el siguiente gráfico circular.

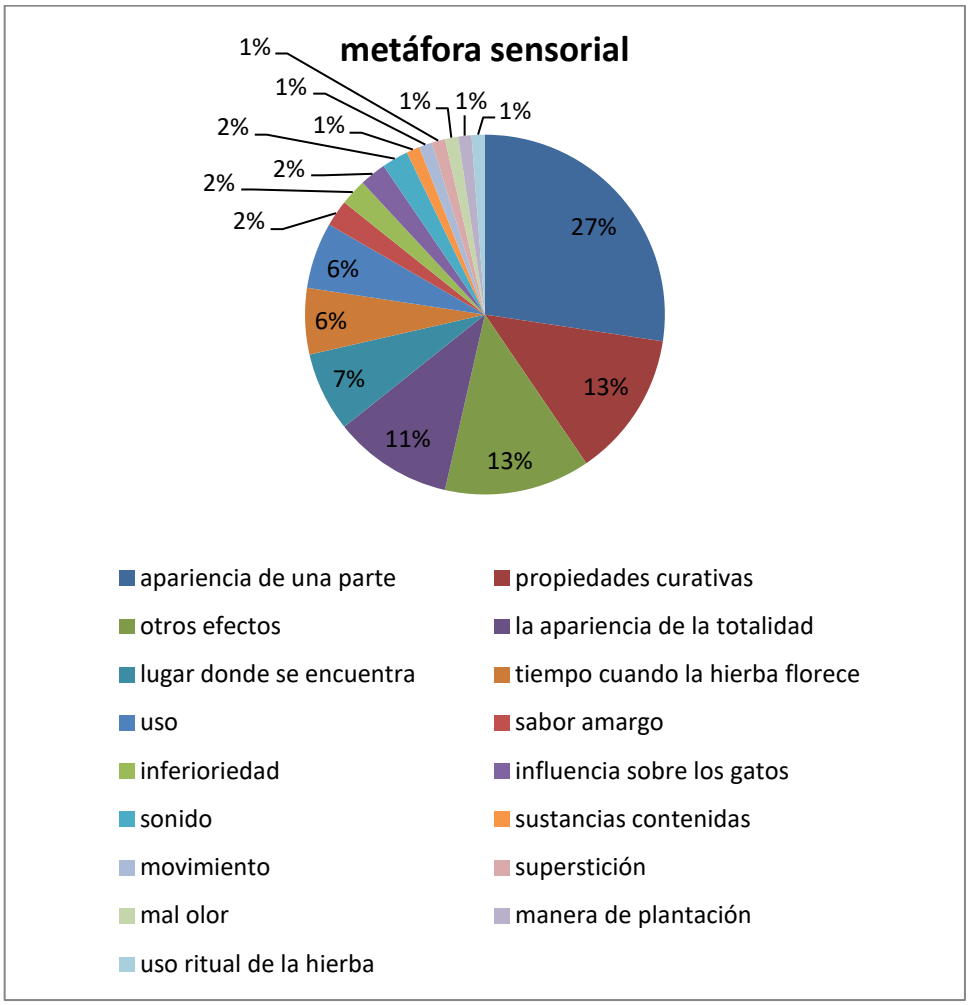

Graf č. 15: Características que se reflejan en las denominaciones

Seznam použitých zdrojů

Literární zdroje:

AGUIRRE, Carmen. *Manual de morfología*. Barcelona: Castaliea, 2013.

ALVAR EZQUERRA, Manuel. *La formación de palabras en español*. Madrid: Arco Libros, 1999.

ČERMÁK, František. *Jazyk a jazykověda: Přehled a slovníky*. Praha: Karolinum, 2011.

ČERMÁK, František. *Morfématika a slovotvorba češtiny*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2012.

DUBSKÝ, Josef. *Základy španělské lexikologie (pro překladatele a tlumočníky)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1977.

DOKULIL, Miloš. *Mluvnice češtiny (1)*. Praha: Academia, 1986.

FILIPEC, Josef - ČERMÁK, František, *Česká lexikologie*, Praha: Academia, 1985.

GREPL, Miroslav, KARLÍK, Petr, Marek NEKULA a Zdenka RUSÍNOVÁ, ed. *Příruční mluvnice češtiny*. Vyd 2., opr. [i.e. 3. vyd.]. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008.

HENSEL, Wolfgang. *Plantas medicinales*. Barcelona: Omega, 2007

KRAUS, Jiří. *Nový akademický slovník cizích slov A-Ž*. Praha: Academia, 2005.

MACHEK, Václav. *Česká a slovenská jména rostlin*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1954.

MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. 4. vyd., Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997.

RUSÍNOVÁ, Zdenka. *Tvoření slov v současné češtině*. Brno: Rektorát UJEP Brno, A. Nováková 1 - vlastním nákladem, 1978.

REJZEJ, Jiří. *Český etymologický slovník*. Praha: LEDA, 2015.

RYSTONOVÁ, Ida. *Průvodce lidovými názvy rostlin*. Praha: Academia 2007.

STYBLÍK, Vlastimil. *Tajemství slov*. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2006.

ŠMILAUER, Vladimír. *Novočeské tvoření slov.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1971

ŠTEKAUER, Pavol. "Fundamental Principles of an Onomasiological Theory of English Word-Formation." *Brno Studies in English*, 1999, 48, č. S5, s. 75 - 98

ŠTICHAUER, Pavel. *Tvoření slov v současné italštině*, Praha: Karolinum, 2007.

VARELA ORTEGA, Soledad. *Morfología léxica: la formación de palabras*. Madrid: Gredos, 2005.

Elektronické zdroje:

ALBERT, Štěpán. *Rostlinná symbolika: Rostliny a rostlinná výzdoba v církvi* [online]. [cit. 28. 4.. 2017]. Dostupné z: http://albertgallery.eu/documents/symbolflor.pdf

Botanica-online. *Propiedades del diente de león* [online]. 2017. [cit. 21. 4. 2017] Dostupné z: www.botanical-online.com

Byliny pro všechny. *Kozlík lékařský - účinky na zdraví, co léčí, použití, užívání, využití* [online]. [cit. 27. 4. 2017]. Dostupné z: http://www.bylinkyprovsechny.cz

Calflora. *AN-AZ* [online]. [cit. 16. 4. 2017]. Dostupné z: http://www.calflora.net/botanicalnames/pageAN-AZ.html

Česká kočka. *Kočičí drogy - šanta, kozlík, aktinidie* [online]. [cit. 27. 4. 2017]. Dostupné z: http://www.ceska-kocka.cz/clanky-kocici-drogy.html

Etimologias de Chile. Diccionario etimológico español [online]. Dostupné z: http://etimologias.dechile.net/

Herbář Wendys. *Valeriana - kozlík* [online]. [cit. 26. 4. 2017]. Dostupné z: http://botanika.wendys.cz/index.php/component/tags/tag/120-valeriana

HRBÁČEK, Josef. *Zkratky a tvoření slov*. Naše řeč. 1972, roč. 55, čís. 2-3. Dostupné online.

Klid a pohoda. *Mák setý* [online]. [cit. 15. 4. 2017]. Dostupné z: http://www.klidapohoda.unas.cz/byliny/Byliny1/Mak.htm

Online etymology dictionary. *Daisy* [online]. [cit. 25. 4. 2017]. Dostupné z: http://www.etymonline.com/index.php?term=daisy

Portal jardín. *Diente de león para la circulación y la digestión*. [online]. 2016 [cit. 21.4.2017]. Dostupné z: http://portaljardin.com/

REAL ACADEMIA ESPAŇOLA. Diccionario de la lengua española [online]. Vyd. 23. Madrid, 2014, Dostupné z: http://www.rae.es/

Seznam tabulek

Tabulka č. 1: Papaver somniferum 43
Tabulka č. 2: Archangelica officinalis 47
Tabulka č. 3: Equisetum arvense 50
Tabulka č. 4: Taraxacum officinale 55
Tabulka č. 5: Bellis perennis 59
Tabulka č. 6: Valeriana officinalis 63
Tabulka č. 7: rysy odrážející se v názvech 69

Seznam grafů

Graf č. 1: Papaver somniferum - Slovotvorný způsob 44
Graf č. 2: Papavel somniferum - základ smyslové metafory 46
Graf č. 3: Archangelica officinalis - Slovotvorný způsob 48
Graf č. 4: Archangelica officinalis - základ smyslové metafory 49
Graf č. 5: Equisetum arvense - Slovotvorný způsob 51
Graf č. 6: Equisetum arvense - základ smyslové metafory 53
Graf č. 7: Taraxacum officinale - Slovotvorný způsob 56
Graf č. 8: Taraxacum officinale - základ smyslové metafory 58
Graf č. 9: Bellis perennis - slovotvorný způsob 60
Graf č. 10: Bellis perennis - základ smyslové metafory 62
Graf č. 11: Valeriana officinalis - Slovotvorný způsob 65
Graf č. 12: Valeriana officinalis - základ smyslové metafory 66
Graf č. 13: Slovotvorný způsob 68
Graf č. 14: Rysy odrážející se v názvech 70
Graf č. 15: Características que se reflejan en las denominaciones 74